

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “การสื่อสารในการจัดการประชาคมบางลำพู” ผู้วิจัยได้กำหนดแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องไว้ 5 แนวคิดหลักด้วยกัน คือ

1. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา
2. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับการรวมกลุ่มของประชาชนและประชาสังคม
3. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการรวมกลุ่ม
4. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับการจัดการในชุมชน
5. แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสารและเครือข่ายการสื่อสาร

ซึ่งในแต่ละทฤษฎีและแนวคิดมีรายละเอียดที่ใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

แนวคิด ทฤษฎี และ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา

แนวทางในการพัฒนาชุมชนในรูปแบบใหม่จะเปลี่ยนมุมมอง มาเป็นการให้ความสำคัญกับประชาชนในการดูแลและพัฒนาท้องถิ่น หรือ ชุมชนของตนเอง โดยให้คนในชุมชนได้มีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และร่วมกันแก้ปัญหา วางแผน วางระบบจัดการภายในชุมชนของตนเองเพื่อที่จะได้แนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมกับท้องถิ่น หรือ ชุมชนของตนเอง ดังนั้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจึงเป็นเรื่องที่ควรพิจารณา เพราะ การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนจะเป็นปัจจัยสำคัญปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้กิจกรรม หรือ การพัฒนาชุมชนเกิดผลสำเร็จได้

จากรายงานการประชุมของ The Ad Hoc Group of Experts เรื่อง “Popular Participation as a Strategy for Promoting Community Level Action and National Development” (อ้างใน พรรณนิภา วงษ์มิตร , 2540 : 48) ได้กล่าวไว้ว่า “คำว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น ไม่สามารถให้คำจำกัดความที่ตายตัวได้ และมีการให้ความหมายต่าง ๆ กันไปในแต่ละประเทศ หรือ แม้แต่ในประเทศเดียวกัน ในการจะเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้นต้องดูที่บริบท (Context) ของแต่ละประเทศ และสภาพเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ของประเทศนั้น”

อย่างไรก็ตามที่ประชุมดังกล่าวได้เสนอความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้กว้างๆว่า คือ การมีส่วนร่วมของประชาชนจะนำมาซึ่งโอกาสที่จะทำให้สมาชิกของชุมชนและสังคมเข้ามามีส่วนร่วมและอิทธิพลในกระบวนการพัฒนาและในการแบ่งสรรผลประโยชน์ของการพัฒนาอย่างเป็นธรรม ซึ่งหมายถึง การเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน อย่างเท่าเทียมกันในประเด็นของ

1. การสนับสนุนกระบวนการพัฒนา
2. การแบ่งผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างเป็นธรรม
3. การตัดสินใจในรูปของการกำหนดเป้าหมาย การวางนโยบาย การวางแผน และการปฏิบัติตามแผน ทั้งในการพัฒนาเศรษฐกิจ และ สังคม

ความหมายของการมีส่วนร่วมของประชาชนยังมีผู้ให้ความหมายไว้อีกหลายท่าน

ทวีทอง หงษ์วิวัฒน์ (2527 : 81) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน คือ การที่ประชาชนหรือ ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการ และ ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคม เพื่อประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคมตามความจำเป็นอย่างสมศักดิ์ศรีในฐานะสมาชิกสังคม

เอวิล วิลเลียม (อ้างใน สุเมธ ทรายแก้ว ,2536:14) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นกระบวนการที่ให้ประชาชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในการดำเนินงานพัฒนา ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ แก้ปัญหาของตนเอง เน้นการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องอย่างแข็งขันของประชาชน ใช้ความคิดสร้างสรรค์ ความชำนาญของประชาชนแก้ปัญหาพร้อมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม และสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติขององค์การและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

เสน่ห์ จามริก (2527 : 22) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ได้หมายความว่าความความเพียงตั้งประชาชนเข้ามาร่วมกิจกรรมตามที่นักวิชาการ หรือ องค์กรการพัฒนาดังขึ้น แต่ต้องให้ชุมชนมีกิจกรรม และ วิธีการดำเนินการของเขาเองในชุมชน

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะมีการให้ความหมาย และ รายละเอียดต่างกันแต่การมีส่วนร่วมให้ความหมายของนักวิชาการหลายท่านจะสามารถสรุปได้ว่า

1. ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจในการเข้าร่วมด้วยตนเอง
2. การให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมก็เพื่อที่จะเป็นการพัฒนาขีดความสามารถของประชาชนในการพัฒนาตนเอง

3. กระบวนการพัฒนาควรจะเริ่มจากประชาชน โดยรัฐจะต้องกระจายอำนาจให้แก่ชุมชน

นอกจากนี้ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งที่ควรพิจารณาคือ “ใคร” คือ ประชาชนที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่ง Mary Racillis Hollinstelner (อ้างใน สนิท ขาวสะอาด , 2539 : 26) ได้เสนอว่า ในกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น คำว่าประชาชนไม่ได้หมายถึงทุกคนในชุมชน แต่หมายถึงคนยากจนส่วนใหญ่ซึ่งด้อยโอกาสและอำนาจ โดยกลุ่มคนเหล่านี้จะมีการรวมตัวกัน นอกจากนี้หัวใจของการที่จะให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเกิดขึ้นได้จริงนั้น ในการทำงานจะต้องถือว่าชาวบ้าน คือ ตัวหลักในการแก้ปัญหาของเขาเอง โดยกิจกรรมพัฒนานั้นจะต้องเริ่มจากพื้นฐานของชุมชน

นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527:179) ได้สรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct participation) โดยผ่านองค์กรที่จัดตั้งโดยประชาชน (Inclusive organization) การรวมกลุ่มเยาวชนต่างๆ
2. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (representative organization) กรรมการของกลุ่ม หรือชุมชน
3. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยเปิดโอกาสให้ (Open participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนประชาชน (Non - representative organization) เช่น สถาบันหรือหน่วยงานที่เชิญชวนหรือเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเมื่อไรก็ได้ทุกเวลา

นอกจากนี้มีการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และได้อธิบายไว้ว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบต่างๆ คือ การเข้าร่วมประชุม การร่วมออกวัสดุอุปกรณ์ การร่วมเป็นผู้นำ การร่วมเป็นคณะกรรมการ การร่วมเป็นผู้นำ และการร่วมเป็นผู้ริเริ่มโดยมีการมีส่วนร่วมในการประชุมมากที่สุด รองลงมาคือ ร่วมออกแรงและร่วมเป็นผู้ชักนำตั้งที่ได้ศึกษาและสรุปรูปแบบของการมีส่วนร่วมเป็น 10 ประการ (กรรณิกา ชมดี , 2524 : 11)

1. การมีส่วนร่วมประชุม
2. การมีส่วนร่วมออกเงิน
3. การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ
4. การมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ
5. การมีส่วนร่วมสัมภาษณ์
6. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ชักชวน
7. การมีส่วนร่วมเป็นผู้บริโภค

8. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ริเริ่ม หรือ ผู้ริเริ่มการ
9. การมีส่วนร่วมเป็นผู้ใช้แรงงาน
10. การมีส่วนร่วมออกวัสดุอุปกรณ์

Cohen และ Uphoff (อ้างใน พรรณนิกา วงษ์มิตร . 2540: 51) ได้แบ่งการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 แบบดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบไปด้วย 3 ขั้นตอน คือ ริเริ่มตัดสินใจ ดำเนินการตัดสินใจ และตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วย การสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานงานขอความร่วมมือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลทางวัตถุ ผลประโยชน์ทางด้านสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

ขั้นตอนในการมีส่วนร่วม

อคิน รพีพัฒน์ (2527 : 101) ได้กล่าวถึงมีส่วนร่วมของคนในชุมชนว่ามีขั้นตอน ดังนี้

1. การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางการแก้ไข
2. การตัดสินใจเลือกแนวทาง และ วางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา
3. การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนาตามแผน
4. การประเมินผลงานกิจกรรมพัฒนา

ซึ่งสอดคล้องกับเจมส์คีย์ ปิ่นทอง (2526 : 10) ที่อธิบายว่าขั้นตอนที่ประชาชนควรมีส่วนร่วมไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1. การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา
2. การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินกิจกรรม
3. การมีส่วนร่วมในการลงทุนและปฏิบัติงาน
4. การมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมิน

จะเห็นได้ว่าขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชนจะสามารถแบ่งเป็นขั้นตอนตั้งแต่การร่วมกันค้นหา และ วิเคราะห์สภาพปัญหาในท้องถิ่น ร่วมกันตัดสินใจเลือกแนวทางการแก้ไข ปัญหาที่เหมาะสม การวางแผนดำเนินกิจกรรมการพัฒนาาร่วมกัน ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน และ

ติดตาม ประเมินผลของกิจกรรมร่วมกัน ซึ่ง White (1982:18) ได้กล่าวว่า ขั้นตอนสำคัญของการมีส่วนร่วม และเป็นการแสดงการมีส่วนร่วมที่แท้จริง คือ การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ

แต่จากการศึกษาของ นภา ชมไพบลีย์ (2529) ทำการศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบทของกลุ่มเกษตรกรพบว่า มีสมาชิกส่วนน้อยในการแสดงความคิดเห็นในขั้นตอนการตัดสินใจ และจากการศึกษาของ สุรัสวดี หุ่นพยนต์ (2528) ทำการศึกษาเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการไม่มีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาชุมชนของประชาชนยากจน พบว่าสาเหตุของการไม่เข้าไปมีส่วนร่วมในบางขั้นตอนเกิดจาก การที่ต้องใช้เวลาในการประกอบอาชีพ ความไม่กล้าเกรงว่าจะไม่มีผู้รับฟัง และคิดว่ากิจกรรมการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของผู้นำชุมชน และพบว่าประชาชนจะไม่เข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนการประเมินผลมากที่สุด รองลงมา คือ ขั้นตอนหาปัญหา วิเคราะห์สาเหตุ พิจารณาแนวทางแก้ไข และ ตัดสินใจเลือกแนวทางแก้ไขตามลำดับ

ปัญหาและอุปสรรคของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในสังคมของประเทศที่กำลังพัฒนา ส่วนใหญ่จะเน้นที่ “วิถีทาง” ของการมีส่วนร่วมซึ่งจะต้องมีการพัฒนาต่อไปจนถึงระดับที่ให้ความสำคัญกับ “เป้าหมาย” ของการพัฒนา ถ้าพิจารณาแล้วปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน จะพบว่า (พรศักดิ์ , 2541 : 24)

1. ปัญหาที่การดำเนินงาน โดยความเข้าใจของผู้บริหารองค์กรนั้น ยังเห็นว่าการมีส่วนร่วมเป็นเพียง “วิถีทาง” ดังนั้นจึงเกิดปัญหาตามมา คือ

- เกิดการวางแผนโดยยังรวบอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง
- การจัดส่งสิ่งอำนวยความสะดวกที่จำเป็นในการดำเนินการไปยังพื้นที่เป้าหมายขาดการเอาใจใส่
- ขาดความร่วมมือจากบุคคลในท้องถิ่น
- เทคโนโลยีที่ใช้ในโครงการไม่เหมาะสม
- โครงการเหล่านั้นไม่เกี่ยวข้องกับชุมชนมากนัก
- ขาดโครงสร้างการดำเนินงานที่จะรองรับในชุมชน

2. วัฒนธรรม ในที่นี้จะพิจารณาถึง วัฒนธรรมของความเงียบ (culture of silence) ซึ่งจะเห็นได้ว่าผู้ที่ต้อยโอกาสทางวัฒนธรรมไม่มีโอกาสเข้าถึงระบบการสื่อสารในระดับต่างๆ จึงกลายเป็นผู้ที่ไม่มีสิทธิมีเสียง และไม่มีโอกาสในการเข้าสู่กระบวนการพัฒนาซึ่งทำให้คนกลุ่มนี้กลายเป็นผู้ที่ต้องพึ่งพา และถูกกดขี่ในระบบสังคม

3. โครงสร้าง การดำเนินงานและวัฒนธรรม มีความเกี่ยวเนื่องกับโครงสร้างที่สนับสนุนหรือต่อต้านการพัฒนา โครงสร้างในการดำเนินงานนี้เป็นเครื่องมือในการชีวิตบรรยากาศของการมีส่วนร่วมว่าจะเกิดขึ้นได้มากน้อยเพียงใด เราจะเห็นได้ว่าถ้าโครงสร้างในระบบเป็นแบบใช้อำนาจ จะเป็นสิ่งที่ต่อต้านการมีส่วนร่วมในการพัฒนา

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการรวมกลุ่มของประชาชน และ ประชาสังคม

ความหมายของกลุ่ม

Edger Schein (อ้างใน พงษ์ศักดิ์ สุภรสุท , 2536 : 16) ได้ให้คำจำกัดความของกลุ่มว่า กลุ่มเป็นบุคคลจำนวนหนึ่งที่ติดต่อสื่อสารระหว่างกันในช่วงระยะเวลาหนึ่งและมีจำนวนน้อยพอที่จะทำให้บุคคลแต่ละคนติดต่อสื่อสารกับบุคคลอื่นได้ทั้งหมด และเป็นการติดต่อสื่อสารแบบเผชิญหน้า

Feldman and Arnold (อ้างใน บุญเกิด มาอ่อน , 2537 : 8) ให้คำนิยามไว้ว่า “กลุ่ม” หมายถึง คนตั้งแต่สองคนขึ้นไปที่มารวมตัวกัน โดยมีลักษณะสำคัญคือ มีความสัมพันธ์กันรับรู้ว่าคุณเองมีความสนใจและเป้าหมายร่วมกัน และมารวมตัวกันเพื่อความสำเร็จของกิจกรรมในการทำงาน

Marwin Shaw (อ้างใน ยุบล เบญจรงค์กิจ และ คณะ , 2534 : 70) ได้ให้ความหมายว่า กลุ่ม คือ บุคคลสองคนหรือ มากกว่า ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ในลักษณะที่บุคคลแต่ละคนมีอิทธิพลและได้รับอิทธิพลซึ่งกันและกัน และจากการที่กลุ่มบุคคลมีการปะทะสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนี้เองทำให้กลุ่มมีลักษณะที่แตกต่างจากการรวมตัวกันเฉยๆ

จิตยา สุวรรณชฎ (2517 : 17) กล่าวถึงกลุ่มในลักษณะที่เรียกว่า “กลุ่มสังคม” หมายถึง กลุ่มบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปได้มีปฏิริยาโต้ตอบในทางสังคมซึ่งกันและกัน (Social Interaction) พฤติกรรมทางสังคมจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อมีการกระตุ้น หรือ เจริญอีกฝ่ายหนึ่งปฏิบัติ การอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นการตอบสนองอีกฝ่ายหนึ่งได้ การแสดงปฏิริยาโต้ตอบกันในกลุ่มนี้อาจมีได้ทั้งลักษณะติดต่อทางตรง หรือ ทางอ้อม สมาชิกของกลุ่มแต่ละคนจะต้องมีสิทธิ์ (Right) และความรับผิดชอบในหน้าที่ จะสามารถแยกผู้ที่เป็นสมาชิกออกจากผู้ที่มีได้เป็นสมาชิก และสามารถใช้เป็นแนวทางให้สมาชิกของกลุ่มคาดหวังทำที่ บทบาทของสมาชิกแต่ละคนได้ตลอดจนอาจจะทำให้

เกิดมีการบังคับโดยตรง หรือ ทางอ้อม ที่จะให้สมาชิกแต่ละคนยอมรับและประพฤติตนตามสิทธิและหน้าที่ของตนอีกด้วย

การที่ประชาชนจะเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองจะต้องอาศัยการรวมพลังกันของทุกฝ่ายในชุมชน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดซึ่งกันและกัน และร่วมกันหาทางออกในการแก้ไขปัญหา นั่นก็คือการรวมกลุ่มกันของคนในชุมชนนั่นเอง

ดังคำกล่าวของ ดิเรก เต็งจรรย์ (อ้างใน สุรรัตน์ กฤษณะรังสรรค์ ,2540 : 9) ว่า การรวมพลังประชาชน จัดตั้งเป็นองค์ประชาชน เพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจในการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ของชุมชน ด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน คิดปรึกษาหารือ วางแผนและร่วมกันลงมือกระทำ จนกระทั่งถึงสิ่งสุดท้าย คือการได้รับการแบ่งปันผลประโยชน์ที่ได้รับจากการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งการรวมตัวกันเป็นองค์ประชาชนนั้นจึงไม่ใช่เป็นการรวมตัวกันเพื่อต้องการแก้ปัญหาเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่จะต้องครอบคลุมทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ในการพัฒนาชุมชน จึงถือได้ว่า กลุ่มเป็นหัวใจสำคัญในการทำงาน เพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ชุมชน

จะเห็นได้ว่าเป็นการจัดการด้านต่าง ๆ ภายในชุมชนประชาชนในชุมชนจะมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อรวมพลังกันในการพัฒนาชุมชน และในงานวิจัยนี้จะสนใจศึกษาการรวมกลุ่มกันของประชาคมบางลำพู เพื่อที่จะร่วมกันทำงานในการพัฒนาชุมชน ซึ่งถ้าอิงตามหลักการของประชาสังคมแล้ว ตามความเห็นของเอนก เหล่าธรรมทัศน์ (อนุชาติ พวงสาส์ และ กฤตยา อาชวนิจกุล ,2542: 38) แล้วการรวมกลุ่มของประชาชนจะหมายถึง การรวมกลุ่มและองค์กรที่ไม่ผิดกฎหมาย แต่ชอบธรรม ซึ่งจะมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

- 1.เป็นการรวมกลุ่มของ คนแปลกหน้า หมายถึงคนทั่วไปที่ไม่ใช่เป็นเครือญาติกัน หรือ เพื่อนฝูงที่สนิทกันเท่านั้น แต่ต้องเป็นกลุ่มที่เปิดรับสมาชิกที่เป็นคนแปลกหน้า หรือ คนอื่นคนไกลเข้ามาด้วยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. สมาชิกมารวมตัวกันอย่างสมัครใจ และสามารถเข้าหรือออกจากสมาชิกภาพของกลุ่มหรือองค์กรนั้นโดยเสรี
3. การทำงานในองค์กร หรือ กลุ่มนั้นต้องเป็นไปอย่างคนที่ค่อนข้างเท่าเทียมกัน แต่ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการบังคับบัญชากันเลย ยิ่งถ้าเป็นองค์กร หรือ กลุ่มใหญ่ขึ้นเท่าไรก็ย่อมต้องมีความสัมพันธ์แบบสูงกว่าต่ำกว่าของสมาชิกเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่การทำงานจะไม่ถือปฏิบัติกันแบบผู้ใหญกับผู้เยาว์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องไม่เป็นแบบขุนนางกับไพร่ ซึ่งจะไม่ได้ถือวาระแบบอุปถัมภ์ที่มีอยู่มากมายในสังคมไทยเป็นส่วนหนึ่งของการรวมตัวกันทำงานเป็นกลุ่มตามหลักประชาสังคม

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วว่า กลุ่มไม่มีการหยุดนิ่ง แต่จะมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงภาวะภายในอยู่ตลอดเวลา ได้มีนักจิตวิทยาหลายคน ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงภาวะภายในกลุ่ม เช่น Tuckman (ฉลอง ภิรมยรัตน์ , 2522 : 60) ได้ชี้ให้เห็นเกี่ยวกับทฤษฎีของการพัฒนาของกลุ่ม (Theory of Group Development) โดยสรุปว่า ในกลุ่มปฏิบัติงานและกลุ่มพัฒนา จะมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการในกลุ่มเป็น 4 ระยะ คือ

ระยะที่หนึ่ง ระยะจัดตั้ง (Forming)

เป็นระยะแรกที่สมาชิกในกลุ่มเพิ่งมาพบกัน โดยต่างคนต่างมีความหวังตั้งใจตามจุดมุ่งหมายของกลุ่ม หรือเป็นการเตรียมตัวเตรียมใจที่จะมาตกลงกัน ปฏิบัติภารกิจร่วมกัน ในระยะนี้ถ้าเป็นกลุ่มขนาดใหญ่ที่ยังไม่มีหัวหน้า สภาพของกลุ่มยังรวมกันไม่ติด มักจะต่างคนต่างพูดในเรื่องต่าง ๆ แยกเป็นกลุ่มย่อย ๆ คนที่มีลักษณะเป็นผู้นำ ก็เริ่มสอดพฤติกรรมในการนำไปปรากฏ แม้จะนำกันไปคนละเรื่องก็ตาม ส่วนใหญ่เป็นการแสดงออกให้คนอื่นยอมรับตนเองในเรื่องต่าง ๆ

ระยะที่สอง ระยะขัดแย้ง (storming)

จากการที่ต่างคนต่างแข่งขันกันเป็นผู้นำในเรื่องต่าง ๆ จะทำให้เกิดการไม่พอใจขึ้นอย่างแพร่หลาย ทั้งผู้ที่จะพยายามนำและผู้รับฟัง ทั้งนี้เพราะต่างคนต่างไม่ค่อยจะยอมกันง่าย ๆ หากปรากฏมีผู้นำเป็นทางการขึ้นในกลุ่มระยะนี้ สมาชิกแต่ละคนมักจะคอยจับผิด ในแง่ของความสามารถ หรือข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่ปรากฏ และเกิดความข้องคับใจ การนึกคิดในทางต่อต้านต่อกลุ่มจะมีในระยะนี้ ถ้ากลุ่มใหญ่จะใช้เวลาในระยะนี้นานกว่ากลุ่มเล็ก เป็นระยะที่จะตกลงในเรื่องต่าง ๆ ได้ยาก ทั้งนี้ก็เพราะว่า สมาชิกยังไม่รู้จักสนิทสนมกันมาก่อน จึงมักจะไม่ค่อยยอมกันง่าย ๆ ทางที่ดีควรให้สมาชิกได้ทำความรู้จักสนิทสนมกันเสียก่อน ที่จะเริ่มประชุมปฏิบัติงาน

ระยะที่สาม ระยะยินยอม (Norming)

เป็นระยะที่สมาชิกชักจะเรียนรู้ว่าอะไรเป็นอะไรจากกลุ่มมากขึ้น เช่น ชักจะรู้สึกตัวว่าต่อต้านชามากเกินไป หรือพูดมากไป หรือใช้อารมณ์มากไป หรือรู้สึกเหนื่อย หรือได้ข้อคิดจากการอภิปรายของสมาชิกคนอื่น ๆ มากขึ้น จนจำนนด้วยเหตุผล ภาวะของกลุ่มก็ชักจะเข้ารูปเข้ารอย ตามจุดมุ่งหมายที่วางไว้ สมาชิกส่วนใหญ่จะยอมรับปทัสถานของกลุ่ม หรือข้อตกลงต่าง ๆ ง่ายตายขึ้น ถึงแม้จะมีบางคนยังไม่ยอม ก็ต้องยอมตามความคิดส่วนใหญ่

ระยะที่สี่ ระยะดำเนินการ (Performing)

ระยะที่กลุ่มจะมีอิทธิพลโดยสมบูรณ์ พลังของกลุ่มจะบังคับสมาชิกทุกคนให้ดำเนินการตามเป้าหมายของกลุ่ม เป็นระยะที่ทำให้เกิดมีผลงานของกลุ่มขึ้น การขัดแย้งต่าง ๆ จะสอดคล้องต้องกัน (consensus) ระยะนี้อาจมีสมาชิกที่ไม่ยอมใครอาจจะมีการออกไปจากกลุ่ม อิทธิพลของกลุ่มจะ

สอนให้สมาชิกทุกคนต้องยอมอดทนต่อความนึกคิดขัดแย้ง เป็นการพัฒนาดตนเองอีกแบบหนึ่งที่ได้รับจากอิทธิพลของกลุ่ม

Judith Dwyer (1997:140) ได้เสนอพัฒนาการอีกระยะหนึ่งของกลุ่ม คือ ระยะเวลาเปลี่ยนแปลง (Adjuming)

เป็นระยะที่กลุ่มเริ่มมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างใหม่ หลังจากทีกลุ่มได้ทำงานสิ้นสุดหรือ บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มแล้ว หรือ ผู้บริหาร คณะกรรมการของกลุ่มหมดวาระลง จะเกิดความชัดเจนในเรื่องผลงาน และ ความสัมพันธ์กันของสมาชิก สมาชิกจะตรวจสอบถึงผลการดำเนินงาน และวางแผนการทำงานครั้งต่อไป และ จะละทิ้งออกจากกลุ่มไปในที่สุด

นอกจากนี้ ได้มีการสรุปกระบวนการเกิดกลุ่มของนักวิชาการหลายท่านไว้ในแนวเดียวกัน (อ้างใน สุวีริศน์ กฤษณะรังสรรค์ ,2540: 10) ดังนี้

1. ขั้นตอนตัวของกลุ่ม ที่เกิดจากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจนกระทั่งกลายเป็นการกระตุ้นจิตสำนึกถึงสิ่งที่เผชิญอยู่
2. ขั้นตอนการเคลื่อนไหว หรือ การรวมตัวกันจัดตั้งกลุ่ม หลังจากทีพูดคุยตกลงกันจึงต้องมีการวางแผนงาน วางระเบียบและวางแนวทางในการทำงานกลุ่ม
3. ขั้นตอนเจริญเติบโตและการขยายกิจกรรมของกลุ่ม ระดมทรัพยากรจากภายในและภายนอกชุมชน ใช้กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกัน ในการสร้างเครือข่ายกลุ่ม

สำหรับการรวมตัวของประชาชนในชุมชน สก็อต เพค (Scott Peck,1987) ได้เสนอว่ามีขั้นตอนต่างๆ 4 ขั้นตอนดังนี้

1. ระยะเวลา "Pseudocommunity"

เป็นระยะที่ผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มจะมีความคิดเห็นไปในแนวทางเดียวกัน โดยจะเก็บความรู้สึกไม่แสดงความคิดเห็นที่แท้จริงออกมา เพื่อจะเป็นการหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างกัน ซึ่งจะเป็นอุปสรรคในการสร้างชุมชนที่แท้จริง

2. ระยะ “Chaos”

เป็นระยะเกิดความวุ่นวายขึ้น โดยที่ผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มจะเริ่มมีความคิดเห็นแตกแยกกัน สมาชิกเริ่มมีการต่อต้านกัน ซึ่งระยะนี้จะเกิดขึ้นหลังจากการเรียนรู้ร่วมกันมาระยะหนึ่ง และจะเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างยิ่งที่จะนำไปสู่การเป็นชุมชนที่แท้จริง เพราะความคิดเห็นของผู้ที่เข้าร่วมจะเปิดเผย การเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในระยะนี้จะขึ้นอยู่กับผู้นำ และการแก้ไขปัญหาค่าต่างๆ ควรปรับโครงสร้างให้มีความยืดหยุ่น เพราะการจัดโครงสร้าง สายการบังคับบัญชาจะเป็นอุปสรรคในการสร้างชุมชนที่แท้จริง

3. ระยะ “Emptiness”

เป็นระยะที่ผู้เข้าร่วมกลุ่มจะ “หยุดพัก” และเริ่มที่จะมีการเห็นอกเห็นใจกัน และจะไม่มี การคาดหวังในสิ่งต่างๆ ที่อยากให้เป็น เพราะการคาดหวังจะเป็นการบีบคั้นให้การดำเนินกิจกรรม เป็นไปตามที่ตั้งไว้ จะเกิดความเครียดในการดำเนินกิจกรรม

4. ระยะ “Community”

เป็นระยะที่เป็นชุมชนที่แท้จริง ผู้ที่เข้าร่วมกลุ่มจะมีความรู้สึกร่วมกัน และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาค่าต่างๆ ในชุมชนร่วมกันอย่างแท้จริง โดยเน้นที่ว่าควร จะมีการรวมตัวที่แท้จริงก่อน แล้วจึงมีการแก้ไขปัญหาร่วมกันตามมา และเมื่อการรวมกลุ่มมีการปรับปรุงการดำเนินการ เป้าหมายต่างๆ อาจจะไปเริ่มที่ระยะแรก คือ “Pseudocommunity” หรือ ระยะ “Chaos” ได้เช่นเดียวกัน

ดังนั้นแนวคิดในเรื่อง ประชาสังคม จึงเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มของประชาชนในอีกรูปแบบหนึ่ง ซึ่งในปัจจุบันกระแสการรื้อฟื้นชุมชน (Community rebuilding) หรือ การรวมกลุ่มของประชาชนเพื่อดูแลรักษาชุมชนของตนเอง นั้นอาจกล่าวได้ว่ามีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับกระแสการสร้างแนวคิด “ประชาสังคม” และนักคิดคนสำคัญในสังคมไทย ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับประชาสังคมไว้ดังนี้ คือ

ประเวศ วะสี (อ่างใน อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบุรณ วิสารทสกุล, 2540 :4) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมว่า “เป็นการสร้างความเป็นชุมชน (Community Building) คือ การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกัน หรือ มีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรกัน มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างและมีระบบการจัดการในกลุ่ม”

โทบูลย์ วัฒนศิริธรรม (อ้างใน ชูชัย ศุภวงศ์ , 2540 : 161-162) ได้ให้คำจำกัดความของประชาสังคมไว้ว่า เป็นสังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (อ้างใน ชูชัย ศุภวงศ์ , 2540 : 71) ได้ให้ความหมายของประชาสังคมในแง่ของ “อารยสังคม” โดยเน้นครอบคลุมไปถึงทุกชนชั้นของสังคม เรื่องความสมานฉันท์ ความกลมเกลียวในภาคประชาชนมากกว่าการดูที่ความแตกต่าง หรือ ความแตกแยกภายใน รวมถึง “คนชั้นกลาง” “การมีส่วนร่วม” “ความผูกพัน” และ “จิตสำนึกของความเป็นพลเมือง” โดยมีได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่รวมไปถึงคนชั้นกลางในเมืองที่ไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดเป็นเครือญาติ หรือ เป็นแบบ Face-To-Face Relationship แต่เป็นความผูกพัน (Bond) ของผู้คนที่หลากหลายต่อกันบนพื้นฐานแห่งความร่วมมือ และการแสวงหาการมีส่วนร่วม และ ด้วยจิตสำนึกที่มีต่อความเป็นพลเมือง หรือ Citizenship ที่เป็นอุดมการณ์นั่นเอง

ดังนั้นเราจะเห็นความเกี่ยวเนื่องกันของแนวความคิด “ประชาสังคม” กับการพัฒนาชุมชนในรูปแบบใหม่ที่เน้นการพัฒนาที่ตัวบุคคลในชุมชน และการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน เนื่องจากชุมชนหรือประชาคม ก็คือหน่วยอิสระต่างๆ ในสังคมที่ประกอบไปด้วยหน่วยอิสระที่แตกต่างหลากหลาย และชุมชนในที่นี้จะหมายถึงชุมชนแห่งจิตสำนึก (Conscious community) ที่สมาชิกของชุมชนต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมที่มีความสัมพันธ์กันอย่างแนบแน่น อาจจะใช้พื้นฐานของระบบคุณค่าเก่า หรือ แบบใหม่คือการมีวัตถุประสงค์ในการทำงานร่วมกัน ดังนั้นคำว่า “ชุมชน” หรือ “ประชาคม” จึงอาจมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ตั้งแต่บริษัทหนึ่ง ถนนสายหนึ่ง หมู่บ้านๆหนึ่ง เมืองๆหนึ่ง หรือ กลุ่มสนใจเรื่องๆหนึ่ง เป็นต้น ความเป็นชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัต ที่บุคคลและกลุ่มต่างมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน มีความสัมพันธ์และตัดสินใจร่วมกัน โดยมีพันธะเชื่อมโยงกับระบบใหญ่บนพื้นฐานแห่งความเป็นอยู่ที่ดีร่วมกัน (อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบุรณ วิสารทสกุล , 2540:9)

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งในการรวมกลุ่มเพื่อสร้างความเป็นชุมชนที่แข็งแกร่ง คือ การสื่อสาร (Communication) นั่นเอง

M.Scott Peck (อ้างใน อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบุรณ วิสารทสกุล, 2540 :10) ซึ่งเป็นนักคิดท่านหนึ่งได้กล่าวถึงความสำคัญของการสื่อสารในการสร้างชุมชนที่แข็งแกร่งไว้ว่า ชุมชนคือกลุ่มคนที่ตกลงใจที่จะเรียนรู้วิธีแห่งการสื่อสารซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้งและแท้จริง

ดร. เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (อ้างใน ปารีชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล , 2542: ๑) ได้ให้ความสำคัญของการสื่อสารว่า การสื่อสารระหว่างบุคคล หรือ การสื่อสารในกลุ่มบุคคลมีส่วนเอื้อต่อการเป็นประชาสังคม โดย ดร. เอนก มองว่าการเป็น “อารยะ” (Civil) นั้นบุคคลจำเป็นต้องพัฒนาทักษะการสื่อสารขั้นพื้นฐาน คือ “การรู้จักรับฟังกัน” แทนการแข่งกร้าว ไม่รับฟังกันว่าเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการเกิดประชาสังคม

อนุชาติ พวงสำลี และ วีรบูรณ์ วิสารทสกุล (2540:12) ได้กล่าวถึงลักษณะประชาสังคมบางประการว่า กลุ่มประชาสังคมที่จะมีความยั่งยืนและมีความหมายย่อมต้องมีระบบการจัดการที่ดี มีระบบการสื่อสารแลกเปลี่ยน ตลอดจนการสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ร่วมกัน (Communication and Network) ประสบการณ์ของการเรียนรู้บนพื้นที่ที่หลากหลายบนกิจกรรมที่หลากหลาย คือ พลังสร้างสรรค์ที่จะนำพาสังคมไปข้างหน้าร่วมกันอย่างสันติ และพลังนี้จะมีความเข้มแข็งได้ย่อมเกิดจากการเชื่อมโยงความสามารถ และ พลังย่อยๆ ในแต่ละส่วนของสังคมเข้ามาเชื่อมต่อประสานกันเป็นสังคมที่มีความเข้มแข็ง

หรือจากผลงานการวิจัยในต่างประเทศที่ โรเบิร์ต พัทธแนม ได้ทำการศึกษาในเมืองซูเปโล ซึ่งรวบรวมโดย เดวิส แมททิวส์ (จูรูณี เสนาคำ แปล, 2540 :5) และพบว่าองค์ประกอบอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดประชาสังคมที่เข้มแข็ง คือ โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะ และ ช่องทางการสื่อสาร โดยได้ค้นพบว่าชุมชนที่เข้มแข็งจะต้องมีสถานที่ที่ผู้คนสามารถพูดคุยถึงปัญหาาร่วมกัน ทั้งเป็นการพูดคุยแบบเป็นทางการ เช่น เวที หรือ การประชุมของเมือง และการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ เช่น การสนทนาของคนสองคน หรือ การสนทนาของคนกลุ่มเล็กซึ่งสถานที่ดังกล่าวมีความสำคัญต่อการเกิดความตั้งใจในการแก้ไขปัญหาาร่วมกันและจะช่วยสร้างความเป็น “พลเมือง” ให้กับประชาชน

โครงสร้างพื้นฐานสาธารณะที่คนในชุมชนจะได้มีโอกาสมาพบปะกันแยกได้เป็นหลายระดับ คือ

✦ ระดับพื้นฐานที่สุด คือ การพบปะของผู้คนเป็นครั้งคราว (ad hoc associations) การพบปะนี้อาจจะเป็นการพบปะกันในสถานการณ์พัฒนาท้องถิ่น หรือ การพบปะของเพื่อนบ้าน ซึ่งเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามามีความสัมพันธ์กัน

✦ ระดับถัดมา คือ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มที่เน้นงานด้านใด ด้านหนึ่ง หรือเป็นองค์กรกระตุ้น เช่น มูลนิธิชุมชน

✦ ระดับสูงสุด คือ การเป็นองค์กรเครือข่าย ทำหน้าที่ติดต่อประสานงาน หรือช่วยเหลือแก่องค์กรสมาชิก (องค์กรร่วม) ซึ่งเป็นการเชื่อมองค์กรสมาชิก และ สมาชิก เข้าหากัน

ดังนั้นการพบปะหรือองค์การทุกประเภทข้างต้นเป็นช่องทางการสื่อสาร (Channel of communication) ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะกับโครงสร้างพื้นฐานการสื่อสารเป็นเรื่องเดียวกัน ซึ่งโครงสร้างพื้นฐานสาธารณะจะอิงอยู่กับระบบสังคมที่ไม่เป็นทางการ เช่น งานเทศกาลต่างๆ เป็นการดึงดูดคนให้เข้ามาพบปะพูดคุยกัน ซึ่งการพูดคุยดังกล่าวอาจเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันจนไปถึงประเด็นลึกๆ เช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองไปด้วยก็ได้

นอกจากนี้การพบปะสมาคมจำเป็นต้องมีลักษณะพิเศษ คือ จะเป็นการพบปะสมาคมกันที่วางอยู่บนความซื่อสัตย์ ความเชื่อถือกันและกันของเพื่อนบ้าน คนในครอบครัว และคนแปลกหน้าที่เข้ามาทำงานในชุมชนด้วย ซึ่งเป็นการรู้จักกันในฐานะที่เป็นปัจเจกชน และประชาชนทุกคนจะต้องมีโอกาสในการเข้าร่วมในการพูดถึงปัญหาความเป็นอยู่ของชุมชนด้วยไม่ว่าจะเป็นในเวทีวงเล็กหรือเวทีสาธารณะขนาดใหญ่ที่เปิดโอกาสให้ทุกคนได้รู้จักกับคนที่สนใจในเรื่องเดียวกัน

จะเห็นได้ว่าแนวคิดในเรื่องของประชาสังคมจะเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการออกความเห็น วิเคราะห์ถึงปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน และร่วมกันแก้ไขโดยคนในชุมชนนั่นเอง และกระบวนการต่างๆที่เกิดขึ้นการสื่อสารเข้ามามีบทบาทสำคัญในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันของคนในชุมชน เพราะ การมีส่วนร่วม หรือ การพบปะกันของคนในชุมชนจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยช่องทางการสื่อสารนั่นเอง และจากผลของการมีมีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและร่วมกันแก้ปัญหาของคนในชุมชนนั้น จะก่อให้เกิดกระบวนการแก้ไขปัญหา หรือ วิธีการในการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับกรอบการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบใหม่ คือ “กระบวนการทางเลือกของการสื่อสารเพื่อการเปลี่ยนแปลงสังคม” (The Alternative Paradigm of Communication for Social Change) (ปารีชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2542 : 3) โดยมุ่งเน้นประชาชนเป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลง และแสวงหาหนทางที่จะทำให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับชุมชน สังคม ประเทศ หรือ ระดับโลกต่อไป โดยมองว่าการเปลี่ยนแปลงสังคม อาจมีความหลากหลายและแตกต่างกันไป (pluralistic / multiplicity in world) ตามความเหมาะสมของท้องถิ่นและตามความต้องการของสมาชิกในสังคมดังกล่าว

อาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา จะต้องอาศัยรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชนนั้นเป็นการเริ่มต้นของการตระหนักถึงสิ่งที่ชุมชนประสบอยู่ แล้วคนในชุมชนร่วมมือกันวางแผนและจัดการกับปัญหา หรือ ความต้องการนั้นของชุมชนโดยผ่านตัวแทนและความร่วมมือของคนในชุมชน เมื่องานหรือกิจกรรมบรรลุวัตถุประสงค์ก็จะมีการขยายผล สร้างกิจกรรมใหม่ๆ จนกระทั่งมีการปรับเปลี่ยนและสร้างเครือข่ายในการแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือ ประสพการณ์ รวมทั้งช่วยเหลือกลุ่มอื่นๆด้วย และจากแนวคิดในเรื่องของประชาสังคมซึ่งกำลังเป็นแนวคิดเกี่ยวกับการรวมกลุ่มคนประชาชนในการร่วมกันพัฒนาท้องถิ่น หรือ ชุมชนของตนเองให้เข้มแข็ง ซึ่งในการศึกษาในครั้งนี้ จะสนใจศึกษาในเรื่องของการพัฒนาการของประชาคมบางลำพูซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของ

ประชาชนในย่านบางลำพูว่าเป็นมาอย่างไร โดยใช้แนวคิดในเรื่องของการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา และ แนวคิดในเรื่องของการรวมกลุ่มของประชาชนและประชาสังคมเข้ามาเป็นกรอบในการอธิบาย

ปัญหานำการวิจัยที่ 1 : ประชาคมบางลำพูมีพัฒนาการอย่างไร

แนวคิด ทฤษฎี และ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยที่มีผลต่อการรวมกลุ่ม

การที่บุคคลจะเข้ามารวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆร่วมกัน โดยเฉพาะการรวมกลุ่มของประชาชนในการร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเอง สิ่งหนึ่งที่เราควรพิจารณาได้แก่ ปัจจัยที่ดึงดูดให้บุคคลเหล่านั้นเข้ามารวมตัวกัน ซึ่งในการเข้ากลุ่มของบุคคลมักประกอบไปด้วย เหตุผลส่วนตัว และ ส่วนรวม Marvin E. Shaw (ทฤษฎี จำปาเทศ , 2522 : 48) ได้เน้นไว้ว่าสาเหตุที่คนเข้าร่วมกลุ่มนั้นมีอยู่ด้วยกัน 5 ประการสำคัญ ๆ คือ

1. ความน่าสนใจอันเกิดจากความสัมพันธ์ส่วนตัว (Interpersonal Attraction) Shaw ได้เน้นถึงกลุ่มคนที่รวมกันว่ามีส่วนสร้างความใกล้ชิดสนิทสนมกัน การติดต่อกันบ่อย ๆ จนกระทั่งเกิดผลแห่งการมีปฏิกริยาร่วมกันในการปฏิบัติแก่กัน เกิดความรักชอบกันเป็นส่วนตัว อันอาจเกิดจากความเหมือนกันในทัศนคติ รูปร่าง ความสามารถ ฯลฯ การมีลักษณะท่าทาง และบุคลิกที่น่าศรัทธาก็เป็นได้

2. กิจกรรมของกลุ่ม (Group Activities) การที่คนเราเข้าร่วมกลุ่ม กิจกรรมของกลุ่มมีความสำคัญไม่น้อย กิจกรรมของสมาชิกกลุ่ม หรือผู้เข้าไปร่วมกลุ่มกับกิจกรรมที่กลุ่มจัดนั้นสอดคล้องพ้องกับความสนใจของผู้เข้าร่วม ความสนใจในกิจกรรมในที่นี้มิจำเป็นว่าผู้เข้ากลุ่มจะต้องมีความสามารถ แต่เขามีความสนใจ ในกิจกรรมนั้น

3. เป้าหมายของกลุ่ม (Group Goal) การมีเป้าหมายของกลุ่มที่น่าสนใจ หรือเป้าหมายเดียวกันในคนอาชีพเดียวกัน มีความสนใจเหมือนกัน แม้คนต่างอาชีพกันแต่หากมีงานอดิเรกที่มีเป้าหมายตรงกันก็คบกันและรวมกลุ่มกันได้ ซึ่งเห็นอยู่เสมอ ๆ เพราะฉะนั้นจึงพอสรุปได้ว่า เป้าหมายของกลุ่มที่ทำให้คนรวมกัน หรือเข้ากลุ่มกันก็เพราะเขามีความชอบในเป้าหมายของกลุ่มที่วางไว้เหมือนกันนั่นเอง

4. ความเป็นสมาชิกของกลุ่ม (Group Membership) ในการเป็นสมาชิกของกลุ่มใดก็ตาม สมาชิกย่อมได้รับรางวัลอยู่ด้วยเสมออย่างน้อยก็คือ ความใกล้ชิดสนิทสนมกัน เป็นพี่น้องกัน มี

ภราดรภาพอย่างไม่เคยคิดมาก่อน ความสบายใจ ชื่อเสียง (prestige) จะติดตามมา มีการยอมรับกัน ในกลุ่ม สิทธิในกลุ่ม ฯลฯ ในการจงใจการเป็นสมาชิกของกลุ่มให้แน่นแฟ้น Gwartz และ Bear เน้นว่า “ การตัดสิทธิบางประการของสมาชิกเมื่อทำผิดกติกาจะเป็นการส่งเสริมให้คนระวัง และ กระตือรือร้นในการอยู่ร่วมกลุ่มได้ดี

5. การเอาความเป็นสมาชิกกลุ่มเป็นเครื่องมือหาผลประโยชน์ (Instrumental Effects of Group Membership) จากการศึกษาเรื่องกลุ่ม ได้ค้นพบว่าสมาชิกบางคนเข้าร่วมกลุ่มเพื่อหวังผลประโยชน์บางประการที่มีใช่เป็นเป้าหมายของการรวมกลุ่ม การเข้าสมาคมที่มีชื่อเสียงเพราะจะได้มีโอกาสสนิทสนมกับผู้ใหญ่อันจะเป็นประโยชน์แก่หน้าที่การงาน หรือธุรกิจที่ประกอบอยู่ เพราะคนที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันก็อยากให้กลุ่มได้บรรลุถึงเป้าหมายเหมือนกันและทุก ๆ คน แต่หากเป้าหมายส่วนตัวของคนในกลุ่มยังไม่บรรลุ การเห็นอกเห็นใจกันก็จะเกิดขึ้น การช่วยเหลือส่วนตัว มักจะเกิดขึ้น

บุญเกิด มาอ่อน (2537) ได้ศึกษาถึงลักษณะการรวมกลุ่มของผู้ฟังวิทยุ จส. 100 พบว่า การรวมกลุ่มที่เกิดขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรและทำกิจกรรมทางสังคมทางอื่น ๆ และ การเข้าร่วมยังแฝงด้วยผลประโยชน์ส่วนตัวด้วย

จากผลการวิจัยที่พบว่า การรวมกลุ่มยังแฝงด้วยผลประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งเราอาจจะสามารถพิจารณาได้ตามแนวคิดทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540:165) ซึ่งกล่าวว่าเนื่องจากมนุษย์ต้องการสิ่งต่าง ๆ จากผู้อื่น จึงต้องเข้าสู่ความสัมพันธ์ หรือ ติดต่อกับผู้อื่น และเนื่องจากแต่ละคนต้องการผลประโยชน์ตอบแทนมากที่สุดจากสิ่งที่ตนนำไปแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น จึงจำต้องสร้างกฎเกณฑ์ หรือ ระเบียบแบบแผนในการแลกเปลี่ยนที่ดี มีความยุติธรรมขึ้น ความต้องการกันและกันจึงทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างกัน กฎระเบียบที่ร่วมกันสร้างขึ้นจะควบคุมความประพฤติของกันและกัน กฎระเบียบที่อำนวยความสะดวกจะช่วยรักษาสัมพันธ์ภาพให้ดำรงอยู่ได้นานและมั่นคง

รูปแบบการแลกเปลี่ยน ในทฤษฎีการแลกเปลี่ยนอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

1. การแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ เป็นการแลกเปลี่ยนภายใต้สถาบันทางเศรษฐกิจผ่านเงินตราเป็นตัวกลาง ซึ่งมีความหมายและคุณค่าตามมาตรฐานที่กำหนดไว้ ลักษณะของการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจนั้น พันธะกรณีของทุกฝ่ายจะเป็นสิ่งที่รู้ชัดเจนล่วงหน้า

2. การแลกเปลี่ยนทางสังคม เป็นประเภทของการแลกเปลี่ยนที่จะสร้างความผูกพันให้กับคนในสังคม โดยกระบวนการแลกเปลี่ยนทางสังคมจะเริ่มจากบุคคลฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งพอใจที่จะยื่นข้อเสนอที่น่าสนใจมากที่สุดเท่าที่จะกระทำได้ โดยหวังจะชนะใจอีกฝ่ายหนึ่ง ในตอนนี้เหตุผลจะเข้า

มามีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อพิจารณาว่าจะคุ้มค่าหรือไม่ การแลกเปลี่ยนทางสังคมไม่อาจระบุพันธะกรณีที่จะได้รับชัดเจน เพราะสิ่งที่ได้รับกลับมาอาจไม่ตรงตามที่คาดซึ่งฝ่ายเสนอก็คงไม่อาจเรียกร้องได้ การแลกเปลี่ยนทางสังคมนี้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆ ซึ่งผลประโยชน์ของการแลกเปลี่ยนอยู่ที่ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่าย

นอกจากนี้ในกระบวนการการแลกเปลี่ยนทางสังคม อาจมิได้หมายความว่าเป็นการแลกเปลี่ยนในระดับปัจเจกชนเท่านั้น แต่หากสามารถขยายความไปถึงการกระทำที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม ซึ่งถือว่าเป็นการแลกเปลี่ยนที่กว้างออกไปในระดับสังคม

วิลริงส์ กฤษณะภูติ (อังใน ประทุม ฤกษ์กลาง , 2534 : 72) ได้ศึกษาวจัยในเรื่องกลุ่มในสังคมไทย และสรุปว่าปัจจัยที่ทำให้เกิดกลุ่ม ได้แก่

1.ปัจจัยด้านสังคม เช่นความต้องการเข้าสังคม ต้องการเพื่อน ต้องการพึ่งพาอาศัยและช่วยกันทำงานเป็นกลุ่ม

2.ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ คือ มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจสอดคล้องคล้ายคลึงกัน เช่นการมีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ

3.ปัจจัยด้านเทคโนโลยี เทคโนโลยีสมัยใหม่ย่อมจะมีผลในการติดต่อสัมพันธ์ทางสังคมและส่งผลต่อการดำรงชีวิต เช่น เทคโนโลยีด้านการสื่อสาร การคมนาคม จะช่วยให้การติดต่อระหว่างกลุ่มสะดวกขึ้นและช่วยในการให้ข้อมูลข่าวสารเร็วขึ้น

4.ปัจจัยด้านชีวภาพ และ จิตวิทยา เช่นการต้องการเป็นส่วนหนึ่งของหมู่คณะ ต้องการการยอมรับในความสามารถและอื่นๆ

ถ้าพิจารณาในแง่ของปัจจัยที่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มของประชาชน World Health Organization (อังใน เฟื่องฟ้า คณานุรักษ์, 2530: 18-19) ได้เสนอปัจจัยพื้นฐานในการระดมการมีส่วนร่วมของประชาชน ไว้ 3 ประการคือ

1. ปัจจัยของสิ่งจูงใจ จากสภาพความเป็นจริงของชาวบ้านที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งทั้งในแง่การร่วมแรง ร่วมทรัพยากรหรืออื่นๆนั้นมีอยู่ 2 ประการคือ

- การมองเห็นว่าตนจะได้รับประโยชน์ตอบแทนในสิ่งที่ตนทำไป ซึ่งถือเป็นเรื่องการกระตุ้นให้เกิดมีสิ่งจูงใจ
- การได้รับการบอกกล่าวหรือชักชวนจากเพื่อนให้เข้าร่วมโดยมีสิ่งจูงใจเป็นตัวนำ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องการก่อให้เกิดมีสิ่งจูงใจ

2. ปัจจัยโครงสร้างของช่องทางในการเข้ามีส่วนร่วม แม้ว่าจะเห็นประโยชน์ของการเข้ามีส่วนร่วมในกิจกรรมแต่ก็ไม่อาจจะเข้าร่วมกิจกรรมได้ เนื่องจากไม่เห็นช่องทางของการเข้าร่วมหรือเข้าร่วมแล้วไม่ได้รับผลดังที่คาดไว้เนื่องจากการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมิได้มีการจัดรูปแบบความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เช่น ภาวะผู้นำ กฎระเบียบแบบแผนและลักษณะการทำงาน เป็นต้น ดังนั้นปัจจัยพื้นฐานทางโครงสร้างของช่องทางในการเข้าร่วมจึงควรมีลักษณะดังนี้คือ

- เปิดโอกาสให้ทุกคนและทุก ๆ กลุ่มในชุมชนมีโอกาสเข้าร่วมในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง โดยการเข้าร่วมอาจอยู่ในรูปของการมีตัวแทนหรือเข้าร่วมโดยตรงก็ได้
- ควรมีกำหนดเวลาที่แน่ชัดเพื่อผู้เข้าร่วมจะสามารถกำหนดเงื่อนไขของตนเองได้ตามสภาพเป็นจริงของตน
- กำหนดลักษณะกิจกรรมที่แน่นอนว่าจะทำอะไร

3. ปัจจัยอำนาจในการส่งเสริมกิจกรรมของการมีส่วนร่วมโดยปกติที่ผ่านมาในกิจกรรมหนึ่งๆ แม้ว่าประชาชนจะเห็นด้วย ได้มีโอกาสเข้าร่วมแต่ก็ไม่อาจกำหนดเป้าหมาย วิธีการหรือผลประโยชน์ของกิจกรรม แต่จะขึ้นอยู่กับกำหนัดและการจัดสรรของเจ้าหน้าที่ของรัฐ ซึ่งไม่อาจจะก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

สุจินต์ ดาววีระกุล (2527) ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยของการเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาพบว่า ปัจจัยด้านบุคคล ได้แก่ สถานภาพในครอบครัว ตำแหน่งทางสังคมในหมู่บ้าน การรู้สึกว่าคุณเองมีความสำคัญต่อหมู่บ้าน และการมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้าน ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ และการเป็นเจ้าของที่ดินทำกิน ไม่มีผลต่อการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้านและปัจจัยทางด้านสังคม ได้แก่ ความต้องการ และการได้รับการชักชวนจากกรรมการหมู่บ้าน เพื่อนบ้าน นายอำเภอ และพัฒนาการอำเภอ มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการพัฒนาหมู่บ้าน

สนิท ชาวสะอาด (2539) ศึกษาเกี่ยวกับปัจจัยสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการประปาหมู่บ้าน พบว่า ปัจจัยด้านผู้นำทางสังคมและผู้นำในครอบครัว ปัจจัยด้านการจัดการของเจ้าหน้าที่รัฐในด้านการนิเทศงาน ปัจจัยด้านสังคมและเศรษฐกิจ และผลประโยชน์ที่ประชาชนได้รับเป็นปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการสาธารณะท้องถิ่น

โดยสรุปแล้วปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการรวมกลุ่มสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ปัจจัย คือ

1. ปัจจัยภายในตัวบุคคล ซึ่งเกิดจากความต้องการ ความคาดหวัง ความรู้สึกร่วม ประสงค์ในสิ่งต่างๆ

2. ปัจจัยภายนอกตัวบุคคลซึ่งเกิดจากแรงผลักดันจากบุคคลอื่นหรือ ภาวะบีบคั้น

นอกจากนี้ การรวมกลุ่มของประชาชนอาจเกิดจากปัจจัยหลายปัจจัย เช่น ความใกล้ชิดสนิทสนม ความต้องการและปัญหาคล้ายคลึงกัน สถานการณ์ดึงเครียด ความวิตกกังวลหรือความกลัว เป็นต้น ซึ่งปัจจัยที่ทำให้บุคคลเข้ามารวมกลุ่มกันนั้น อาจมีเพียงปัจจัยเดียวหรือหลายปัจจัยก็ได้ (ประทุม ฤกษ์กลาง , 2534 : 72)

นชาวดี วงศ์พิพัฒน์ (2541) ได้ศึกษาถึงปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาประชาคมพระอาทิตย์ โดยเรียงลำดับจากมากไปน้อยดังนี้ คือ วัฒนธรรม ความทุกข์ร่วมกัน กิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง งานสาธารณะประโยชน์ที่ประชาคมทำแทนรัฐ ภาวะผู้นำของแกนนำประชาคม และเงินทุนของประชาคมพระอาทิตย์

ชูชัย สุภวงส์ (2540: 1) ได้กล่าวถึงประชาสังคมในสังคมไทยว่า แนวคิดประชาสังคมได้ก่อตัวขึ้นในเมืองไทยไม่เกินหนึ่งทศวรรษ แต่มีเหตุและปัจจัยหลายอย่างที่เกื้อหนุนต่อการเกิดการรวมกลุ่มกันขององค์กรเอกชน และทำให้แนวคิดนี้พัฒนาต่อไป เช่น การขยายตัวของชนชั้นกลาง การเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อสาธารณะประโยชน์ พัฒนาการของกระบวนการประชาธิปไตย การที่สังคมไทยเข้าสู่ยุคสังคมข้อมูลข่าวสาร ความไร้ประสิทธิภาพและความไม่โปร่งใสของหน่วยงานรัฐ เป็นต้น แต่สังคมไทยยังมีลักษณะโครงสร้างความสัมพันธ์แนวตั้งสูง (Vertical relationship) ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ควรพิจารณาด้วย

สิ่งที่น่าจะพิจารณาสำหรับการรวมกลุ่มกันในสังคมไทย ก็คือ ลักษณะพื้นฐานของสังคมไทยที่จะเป็นสังคมในลักษณะที่ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติและการพึ่งพาอาศัยกัน ดังนั้นจึงนำแนวคิดเกี่ยวกับระบบเครือญาติ และ ระบบอุปถัมภ์เข้ามาช่วยในการพิจารณาเกี่ยวกับการรวมกลุ่มด้วย

สุภาพ สุนทรภัสส์ (2525) ได้เสนอความเห็นที่ว่าความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้เกิดความร่วมมือทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ศาสนา ฯลฯ ในระดับหมู่บ้านหรือชุมชน โดยแต่ละกลุ่มจะมีหัวหน้ากลุ่มที่มาจากผู้อาวุโส และหัวหน้ากลุ่มเครือญาติ

ก็จะรวมตัวเป็นคณะปกครองหมู่บ้าน เพื่อทำการบริหารสั่งการ ติดต่อกับลูกบ้านและประสานงาน ผ่านหัวหน้ากลุ่มเครือญาติต่างๆ สำหรับในสังคมเมืองที่มีความซับซ้อนมากขึ้น โดยประชากร ประกอบอาชีพหลากหลายมาก ระบบเครือญาติยังคงเป็นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานอย่างหนึ่งของการ ให้และรับความช่วยเหลือซึ่งกันและกันของคนในเครือญาติกัน แต่ความช่วยเหลือนั้นจะขยายวงกว้าง ออกไปมากกว่าการขอแรงแบบในสังคมเกษตรกรรม โดยอาจอยู่ในรูปของการยืมเงิน การใช้เส้น สายในกรณีต่างๆ (สฤณา ฉันทดิลก ,2541:16)

Jereme H. Kemp (อ้างในสฤณา ฉันทดิลก ,2541:16) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลง ของสังคมทำให้น่าคิดว่า ญาติไปใช้กับคนที่ไม่ใช่ญาติเพื่อให้เกิดความอบอุ่นเป็นกันเอง จุดสำคัญของ ระบบเครือญาติไทยเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ไม่ใช่ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่ม และจะพบว่าใน สังคมไทยนั้น คนรวยและคนที่มีอำนาจจะมีญาติมากที่สุด และจากความสัมพันธ์แบบเครือญาติไม่ว่า จะเป็นในแบบใดก็ตามน่าจะมีส่วนในการที่จะดึงสมาชิกในชุมชนเข้ามารวมกลุ่มกันได้

อย่างไรก็ตาม พัทธา สายชู (2521) ได้ศึกษาระบบเครือญาติในสังคมภาคใต้และพบ ว่า กลุ่มสังคมจะผนึกกำลังกันโดยอาศัยความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นเกณฑ์ แต่จะไม่มีการถือผล ประโยชน์ร่วมกัน และไม่ถือว่าความสัมพันธ์ในด้านนี้มีอิทธิพลบังคับการกระทำของตนให้ถือเอาผล ประโยชน์ร่วมกัน ดังนั้นในกลุ่มสังคมไม่ได้อาศัยความสัมพันธ์ทางเครือญาติเป็นพลังในการกระทำ กิจการใดๆของชุมชนเป็นพิเศษ

อคิน รพีพัฒน์ (2521) กล่าวว่าความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ที่สำคัญที่สุดในการจัด ระเบียบสังคมไทย ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไม่เสมอภาคในการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และเป็น รากฐานของการจัดกลุ่มที่เรียกว่ากลุ่มอุปถัมภ์ (Patron-client system) ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีการจัดสมาชิก ของกลุ่มลดหลั่นเป็นชั้น โดยมีผู้อุปถัมภ์และผู้ถูกอุปถัมภ์ โดยผู้อุปถัมภ์จะให้ความช่วยเหลือทาง เศรษฐกิจและปกป้องคุ้มครองจากการบีบบังคับของผู้มีอำนาจ ในขณะที่ผู้ถูกอุปถัมภ์จะตอบแทนด้วย ความจงรักภักดี ความเคารพต่อผู้อุปถัมภ์ โดยสรุปแล้ว การก่อรูปและการคงอยู่ของความสัมพันธ์ ขึ้นอยู่กับการพึ่งพาอาศัยกัน ซึ่งอาจเป็นไปในรูปสินค้าและบริการ

นอกจากนี้ Jame C. Scott (อ้างในสฤณา ฉันทดิลก ,2541:13) ได้กล่าวว่า การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ของคน 2 ฝ่ายนั้นผู้อุปถัมภ์จะอาศัยอิทธิพลและทรัพยากรที่มีอยู่ 3 ลักษณะคือ

1. ความรู้และทักษะ
2. การควบคุมโดยตรงเหนือทรัพย์สิน
3. การควบคุมโดยอ้อมเหนือทรัพย์สิน หรือ อำนาจโดยชอบธรรมของผู้อื่น

พงษ์ศักดิ์ สุภรสุท (2536 :24) ได้สรุปว่า ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ แบ่งเป็น 2 นัย คือ

- เป็นความสัมพันธ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระหว่างคน 2 กลุ่ม
 - ระบบอุปถัมภ์แสดงให้เห็นถึงการเอาใจเอารีดเอาเปรียบของผู้อุปถัมภ์ที่มีต่อผู้ถูกอุปถัมภ์
- หมายถึง ผู้ถูกอุปถัมภ์จะมีความคิดเสมอว่าผู้อุปถัมภ์จะให้สิ่งที่เป็นธรรมกับตนและรู้สึกว่าจะตนเองได้รับความช่วยเหลือ และจะต้องตอบแทนบุญคุณ ทั้งที่จริงแล้วตนเองอาจจะถูกขูดรีด กดขี่จากผู้อุปถัมภ์ก็ได้

จะเห็นว่ามุมมองของระบบอุปถัมภ์มีความขัดแย้งกัน ดังนั้นในการแลกเปลี่ยนอำนาจในระบบอุปถัมภ์ จะพบว่ามี การประสานประโยชน์ระหว่างผู้นำชุมชนกับข้าราชการ หรือ ผู้นำทางการค้า เพื่อที่จะเอาเปรียบชาวบ้านที่ยากจน พฤติกรรมนี้สนับสนุนความไม่เท่าเทียมกัน ส่งผลให้ชาวบ้านเฉื่อยชาในการเข้าร่วม หรือ เกิดการยอมรับการเป็นผู้ถูกอุปถัมภ์เพื่อแสวงหาความคุ้มครองให้กับตนเอง (พงษ์ศักดิ์ สุภรสุท 2536 :24) ซึ่งเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งในการเข้ามารวมกลุ่มเพื่อทำการพัฒนาาร่วมกันของประชาชน จากปัจจัยต่างๆที่มีผลกระทบต่อ การรวมกลุ่มกันของบุคคลจะนำมาพิจารณาในเรื่องของปัจจัยที่มีผลต่อการรวมกลุ่มกันของประชาคมบางลำพู

ปัญหานำการวิจัยข้อที่ 2 : ปัจจัยใดบ้างที่มีส่วนเกื้อหนุนต่อการก่อตัวของประชาคมบางลำพู

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่ข้องเกี่ยวกับการจัดการในชุมชน

ในการศึกษาครั้งนี้จะศึกษาในเรื่องของการสื่อสาร และการจัดการประชาคมเมือง ซึ่งเป็นการรวมกลุ่มของประชาชนในการร่วมกันพัฒนาชุมชนของตนเอง ประเด็นที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับการจัดการของประชาคม คือ การเผยแพร่ข่าวสาร การจัดกิจกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชน วิธีการของประชาคมในการแก้ไขปัญหา ความขัดแย้งต่างๆที่เกิดขึ้น

ดังนั้นกระบวนการสำคัญกระบวนการหนึ่งในการร่วมในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ก็คือ กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication Process) ซึ่งเป็นเรื่องกระบวนการสนทนาโต้ตอบกัน (Dialogical Process) ของสมาชิกในสังคม บนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน (Equal basis) เพื่อค้นหาแนวทางในการเปลี่ยนแปลงสังคม และดำเนินการร่วมกัน ในขณะที่มองบทบาทของภาครัฐบาลว่าเป็นผู้ให้การสนับสนุน (Facilitator) ในการพัฒนาต่างๆ โดยเชื่อว่าการสนทนาโต้ตอบกันของสมาชิกในสังคม คือ การระดมสมองของสมาชิกในสังคม (Brain Storming) ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกในสังคมได้หันหน้าเข้าหากัน พูดคุย เจรจกกัน เพื่อทำความเข้าใจกับข้อมูลข่าวสารเบื้องต้น หลักการและแนวทางที่หลากหลายสำหรับการตัดสินใจร่วมกัน

เกี่ยวกับสังคมตนซึ่งจะนำไปสู่การเกิดสำนึกเชิงสาธารณะร่วมกัน (Public Conscientization) กระบวนการเรียนรู้กัน (Learning Process) ระหว่างสมาชิกในสังคม เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมที่เหมาะสม และเป็นสิ่งที่เห็นพ้องต้องกันของสมาชิกในสังคม

อย่างไรก็ตาม เจื่อนไขสำคัญที่จะทำให้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเป็นแนวทางการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ แนวคิดด้านประชาธิปไตยทางการสื่อสาร (Democratic Communication) กล่าวถึง กระบวนการสนทนาโต้ตอบกันระหว่างสมาชิกในสังคม จำเป็นต้องดำเนินไป โดยคำนึงถึงการเท่าเทียมกันของบุคคล สิทธิ และเสียงของบุคคลในการแสดงความคิดเห็น (Right To Communicate) โอกาสในการรับรู้ และเข้าถึงข้อมูลข่าวสารที่เกี่ยวข้อง (Accessibility To Information) การมีจิตสำนึกในเชิงประโยชน์ของสาธารณะเหนือประโยชน์ ส่วนตน การตระหนักในบทบาทและหน้าที่ของตน การยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และการปฏิบัติตามทางที่ได้รับ การเห็นชอบจากสมาชิกส่วนใหญ่ โดยเชื่อกันว่า ปรัชญาการสื่อสารในเชิงประชาธิปไตยจะนำไปสู่การเพิ่มพลัง (Empowerment) ให้กับสมาชิกในสังคม การกระตุ้นให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของกิจกรรม หรือ โครงการต่าง ๆ ที่ได้ร่วมกำหนดตลอดจน เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ ดูแล และตรวจสอบโครงการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง (ปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2542 : 4)

นอกจากนี้ Scott Peck (1987) ได้เสนอว่า การที่จะเกิดการรวมตัวของในชุมชนได้ เมื่อเกิดภาวะวิกฤตในชุมชน หรือ คนในชุมชนเห็นปัญหาร่วมกันในชุมชนแล้วจึงรวมตัวกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และร่วมกันแก้ไขปัญหานั้น และเมื่อปัญหาต่างๆหมดไป การรวมตัวของคนในชุมชนจะลดลงไปด้วยเช่นเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตาม เราสามารถที่จะสร้างสรรค์การรวมตัวของคนในชุมชนขึ้นมาได้ โดยจะเรียกการรวมตัวในลักษณะนี้ว่า "Community By Design" โดยได้เสนอพื้นฐานต่างๆในการรวมตัวของประชาชนในลักษณะนี้ไว้ 6 ประการคือ

1. มีกระบวนการในการรวมตัว ซึ่งในกระบวนการต่างๆเหล่านี้จะใช้การสื่อสารเป็นกลไกหลักในกระบวนการต่างๆ
2. มีการสื่อสารระหว่างบุคคลต่างๆที่เข้ามารวมตัวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญในการรวมตัว และควรมีการสื่อสารที่ดีเป็นพื้นฐานในการรวมตัวกัน
3. ควรมีกระบวนการทำงานที่ชัดเจน เพื่อให้คนที่เข้าร่วมได้มีการเรียนรู้ เพื่อที่จะนำไปสู่การสนใจเข้าร่วมในที่สุด
4. การรวมตัวกันเป็นชุมชน สามารถที่จะถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้รู้ได้ในวิธีการต่างๆ
5. การสื่อสารในการสร้างชุมชนควรมีการเรียนรู้จากความเคยชิน

6. คนในชุมชนส่วนใหญ่จะรับรู้ว่าการทำตามกระบวนการเข้าร่วมเป็นอย่างไร แต่ ถ้าพวกเขาเชื่อว่าเข้าร่วมเป็นไปเพื่ออะไร จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมที่แท้จริง

นอกจากนี้ Everett M. Roger (1983) ได้เสนอว่า การสื่อสารจะมีประสิทธิภาพและเป็นไปอย่างราบรื่น คุณลักษณะระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารเป็นปัจจัยที่สำคัญที่จะอธิบายว่าใคร ถ่ายทอดข่าวสารไปยังใคร จะมีประสิทธิภาพในการถ่ายทอดข่าวสารแค่ไหน ทั้งนี้การสื่อสารจะเป็นไปด้วยความราบรื่นเมื่อผู้ส่งสารมีคุณลักษณะคล้ายคลึงกัน (Homophily) เช่น ทักษะคติ ค่านิยม การศึกษา สถานะสังคม ฯลฯ โดยบุคคลส่วนใหญ่จะมีความสบายใจที่จะติดต่อสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ที่คล้ายคลึงกับตนมากกว่า การพูดคุยกับบุคคลที่แตกต่างกับตน ซึ่งต้องใช้ความพยายามมากที่จะทำให้การสื่อสารประสบผล เพราะการสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารที่มีคุณลักษณะแตกต่างกัน (Heterophily) อาจทำให้เกิดการรับรู้ที่ไม่สอดคล้องกันก็ได้ และผู้รับสารเองอาจจะมีความรู้สึกไม่สะดวก หรือไม่สบายใจที่จะทำการสื่อสาร

อย่างไรก็ตามการทำงานร่วมกันของประชาชนตามหลักการของมีส่วนร่วม ก็ยังขาดผู้ที่เป็นผู้นำในการดำเนินงานต่าง ๆ ไปไม่ได้

สมพันธ์ เตชะอธิก และ คณะ (อ้างใน นพรัตน์ มุณีรัตน์, 2541: 37) ให้ความหมายว่า ผู้นำเป็นผู้ที่มีความสามารถที่จะนำชาวบ้านในด้านที่ผู้นำนั้นมีความสามารถ โดยมีจิตสำนึกและอุดมการณ์ที่จะยังประโยชน์ให้เกิดแก่ชุมชน โดยไม่ต้องรอคำสั่งให้ปฏิบัติการใดๆ จากอำนาจทางการ

สำเร็จ สิงหะจาระ (2506 : 48) ให้ความหมายไว้ว่า ผู้นำคือ สัญลักษณ์ (Symbol) แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และเป็นผู้รับฝากไว้ (Depositary) ซึ่งปณิธาน และความหวังของประชาคม ผู้นำจึงเป็นเงา (Image) หรือภาพสะท้อน (Projection) ของประชาคม

ในเรื่องของการเป็นผู้นำในสังคม Turner และ Killian (อ้างใน วรณี พงศ์ดิถาวร, 2530 : 18) ได้ให้คำนิยามผู้นำไว้ว่า คือ ผู้ที่รับใช้ในทางสัญลักษณ์ และในทางเป็นผู้ตัดสินใจของขบวนการทางสังคม กล่าวคือ ในทางสัญลักษณ์จะแสดงให้เห็นคุณลักษณะส่วนบุคคลที่เป็นอยู่ ในขณะเดียวกันก็จะสร้างสรรค์ เพื่อส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงรวมถึงความสามารถในการโน้มน้าวบุคคลให้เข้าร่วมในขบวนการฯ และในทางเป็นผู้ตัดสินใจ ก็มีหลายแง่มุมและหลายระดับเช่น ในการค้นพบ การประดิษฐ์ ภารกิจของการเป็นผู้นำในการโฆษณาชวนเชื่อ ภารกิจในการสร้างความจงรักภักดีในหมู่ผู้ตาม (Followers) และผู้มีความสามารถในการจัดการเป็นต้น และ Oberschall (อ้างแล้ว) ยังเห็นว่า ผู้นำของขบวนการทางสังคม เป็นผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างสำคัญในการสนับสนุน และการบรรลุความสำเร็จในเป้าหมายของขบวนการทางสังคม

พนม ลีมาอารีย์ (2523 : 23) ได้จัดลักษณะของผู้นำไว้ 5 รูปแบบคือ

1. ผู้นำแบบอัตตาธิปไตย เป็นผู้มีอำนาจเหนือผู้อื่น มีความก้าวร้าว มีความเชื่อมั่นในตนเองอย่างรุนแรง และจะไม่มี ความเชื่อถือผู้อื่นได้ การนำของตนเลย ผู้นำแบบอัตตาธิปไตยจะมีความสัมพันธ์แบบเป็นพิธีรีตอง มีระเบียบแบบแผนตามกฎเกณฑ์ข้อบังคับที่ได้กำหนดเอาไว้ และผู้นำชนิดนี้จะชอบใช้สัญลักษณ์ภายนอกแสดงถึงฐานะ และอำนาจของตน

2. ผู้นำแบบประชาธิปไตย ผู้นำประเภทนี้จะไม่มุ่งความสนใจเกี่ยวกับการมีอำนาจเหนือผู้อื่น แต่จะใช้วิธีการกระตุ้นหรือเร้าให้สมาชิกในกลุ่มมีส่วนร่วมกระทำกิจกรรมร่วมกัน เพื่อให้ได้ผลงานของกลุ่มบรรลุเป้าหมาย และจะไม่แสดงอำนาจต่อสมาชิก และไม่ทำตัวเป็นจุดศูนย์กลางในการแสดงพฤติกรรมของกลุ่ม เพราะการนำกลุ่มของผู้นำประเภทนี้จะนำโดยอาศัยวิธีการเชิญชวนให้ผู้อื่นเข้ามามีส่วนร่วมในการนำ เพื่อจะได้บรรลุเป้าหมาย เป็นอำนาจที่มีการแบ่งปันระหว่างสมาชิกบุคคลอื่น ๆ นอกจากนี้สมาชิกในกลุ่มจะได้รับการสนับสนุนให้แสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ นโยบายและคำสั่งจะมีลักษณะเป็นของส่วนรวมโดยอาศัยเสียงข้างมาก

3. ผู้นำแบบเสรีนิยม จะปล่อยให้สมาชิกในกลุ่มทำทุกสิ่งทุกอย่างได้ตามสบาย ผู้นำไม่จำเป็นต้องทำอะไรเลย หรือถ้าจะต้องทำอะไรก็จะทำเพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ผู้นำชนิดจะเป็นคนเฉื่อยชา สมาชิกในกลุ่มจะหวังพึ่งพาผู้นำประเภทนี้ได้ยาก และผู้นำเกือบจะไม่มีอำนาจปกครองสมาชิกในกลุ่ม และมีความสัมพันธ์กับสมาชิกในกลุ่มน้อยมาก การใช้อำนาจในการบริหารกลุ่มมีน้อย สมาชิกในกลุ่มต่างจะทำงานตามความพอใจของตน

4. ผู้นำแบบทางราชการ จะมีอำนาจตามที่กฎหมายระบุไว้ และสามารถใช้อำนาจได้อย่างสมบูรณ์ตามตำแหน่งหน้าที่การงานที่ตนรับผิดชอบอยู่ ไม่ได้เป็นอำนาจที่เกิดจากการอาศัยบุคลิกภาพ หรือลักษณะท่าทางของผู้นำ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำแบบนี้กับสมาชิกในกลุ่มจะเป็นไปในรูปยอมกระทำตามโดยคุณภักภาพ เนื่องจากผู้นำอยู่ในฐานะผู้บังคับบัญชา ซึ่งสมาชิกในกลุ่มมีฐานะเป็นผู้ปฏิบัติตามบังคับบัญชาจะต้องปฏิบัติตาม

5. ผู้นำโดยกำเนิด จะได้รับการเชื่อถือศรัทธาจากบุคคลทั่วไป การเป็นผู้นำในลักษณะนี้เกิดจากการยินยอมพร้อมใจของบุคคลภายในกลุ่ม มิได้เกิดจากการได้รับการแต่งตั้ง หรือเลือกตั้ง ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างผู้นำ และสมาชิกในกลุ่มจะออกมาในรูปที่อาศัยศรัทธาที่สมาชิกมีต่อผู้นำ ซึ่งจะเป็นพลังให้สมาชิกเหล่านั้นร่วมใจกันปฏิบัติตามคำแนะนำด้วยความพร้อมเพียง

นอกจากนี้การเป็นผู้นำในลักษณะของ “ กลุ่มสัมพันธ์ ” ถ้าจะให้กลุ่มดำเนินไปได้อย่างดี ผู้นำจะต้องช่วยให้สมาชิกเกิดความรู้สึกอิสระ ที่จะติดต่อปะทะสังสรรค์ด้วย และผู้นำจะต้องหาทางจัดความขัดแย้ง ความคับข้องใจของสมาชิก หรือผู้อยู่ใต้การนำให้หมดสิ้นไป เพื่อว่าสิ่งเหล่านั้นจะได้ไม่มาเป็นอุปสรรคในการที่จะติดต่อปะทะสังสรรค์กันระหว่างผู้นำกับสมาชิก จะเห็นได้ว่า ในการจัดการการมีส่วนร่วมของประชาชน ตามหลักการแล้ว ผู้นำแบบประชาธิปไตยน่าจะเป็นรูปแบบของผู้นำที่จะทำให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด

Gay Lumsden และ Donald Lumsden (1988 : 30) ได้กล่าวถึง ผู้นำว่า ผู้นำจะมี 2 รูปแบบคือ ผู้นำที่เกิดจากการจัดตั้ง และผู้นำที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์ ซึ่งผู้นำทั้ง 2 แบบนี้มักจะแตกต่างกันทั้งในแง่ของพฤติกรรม และตำแหน่ง โดยผู้นำจากการจัดตั้งจะได้รับการแต่งตั้ง และมอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างชัดเจน ซึ่งถ้าการปฏิบัติหน้าที่ไม่มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสภาวะปัจจุบันที่เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิก ผู้ตาม หรือสมาชิกอื่น ๆ อาจจะหมดศรัทธา และไม่ยอมรับอำนาจการบังคับบัญชา ซึ่งจะทำให้การทำงานเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ และจะเริ่มมองหาผู้นำคนอื่น ส่วนผู้นำที่เกิดขึ้นโดยสถานการณ์ มักจะเกิดขึ้นเมื่อสถานการณ์ในการดำเนินงานเกิดความวุ่นวาย สับสน โดยผู้นำรูปแบบนี้จะโน้มน้าวให้สมาชิกในกลุ่มเข้าใจตรงกัน และร่วมกันแก้ไขปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ต่อไป ซึ่งจะเป็นได้ว่าในลักษณะนี้สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่มก็สามารถที่จะขึ้นมาเป็นผู้นำก็ได้ถ้าสถานการณ์ลุล่วง และโอกาสเอื้ออำนวย

เบอร์เนตม ราเวน และเจฟฟรีย์ รูบิน ได้อธิบายหน้าที่โดยทั่วไปของผู้นำไว้ 5 ประการดังนี้ (อ้างใน อภิรตี เกิดศิริ, 2537 : 11)

1. กำหนดนโยบายของกลุ่ม และช่วยให้กลุ่มบรรลุเป้าหมาย โดยวางแผนดำเนินการประสานงานให้สมาชิกร่วมมือกันทำกิจกรรมจนบรรลุเป้าหมายของกลุ่มที่ได้กำหนดไว้
2. ช่วยให้กลุ่มคงอยู่โดยหาทางลดความเครียด ความขัดแย้งภายในกลุ่ม และพยายามสร้างความสามัคคีร่วมกัน
3. เป็นจุดรวมใจ และเป็นแบบอย่างที่ดีของสมาชิก
4. เป็นที่ระบายอารมณ์ หรือเป็นแพะรับบาป (Scapegoat) ที่สมาชิกบ่นว่า กล่าวโทษ ฯลฯ ในกรณีที่สมาชิก หรือกลุ่มประสบกับความล้มเหลวในการทำกิจกรรม
5. เป็นตัวแทนกลุ่มในการติดต่อสัมพันธ์กับกลุ่มอื่น ๆ หรือคนอื่น ๆ ที่อยู่นอกกลุ่ม

โดยสรุปแล้ว หน้าที่ของผู้นำคือ การประสานงาน ควบคุมพฤติกรรม และกิจกรรมของสมาชิก เพื่อให้เกิดผล 2 ประการคือ งานของกลุ่มสำเร็จลุล่วงอย่างมีประสิทธิภาพ และธำรงรักษาสภาพ และบรรยากาศที่ดีของกลุ่ม หรือทำให้กลุ่มคงอยู่ต่อไปได้ โดยสมาชิกมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน รวมแรงรวมใจกัน

การศึกษาในครั้งนี้จะพิจารณาถึงการสื่อสารในการช่วยแก้ปัญหาในชุมชนของประชาคมบางลำพูด้วยด้วย และจากการศึกษาของ ภูเขา ศิริวิลาส (2539) พบว่าการแก้ไขปัญหของชุมชนมักดำเนินการในรูปของกลุ่ม หรือ องค์กรประชาชนเพื่อเป็นตัวแทนในการแก้ไขปัญหา

ในเรื่องของการแก้ไขปัญหา Judith Dwyer (1997 : 168) ได้เสนอแนวทางในการแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ภายในกลุ่มว่า การแก้ไขปัญหจะมีประสิทธิภาพต่อเมื่อใช้การสื่อสารแบบ 2 ทิศทาง (Two-Way Communication) และได้ระบุถึงขั้นตอนต่าง ๆ ไว้ 5 ขั้นตอนคือ

1. ให้สมาชิกร่วมกันระบุถึง ปัญหา และสาเหตุ
2. สอบถามรายละเอียด
3. ร่วมกันออกความคิดเห็น
4. หาทางแก้ปัญหาร่วมกัน
5. ตัดสินใจแก้ปัญหาร่วมกัน

และจากกรอบแนวความคิดของ Francis L. Ulschak (1981 :3)ได้แบ่งขั้นตอนในกระบวนการแก้ไขปัญหออกเป็นขั้นตอนต่าง ๆ

ระยะที่ 1 การรับรู้ปัญหา (Awareness Of A Problem)

สมาชิกจะเริ่มรู้สึกว่ามีบางอย่างไม่ถูกต้อง ในแต่ละบุคคลมักจะรู้ว่ามีปัญหา ซึ่งเขาอาจจะรู้สึกตกใจ วิตกกังวล หรือไม่สบายใจ แล้วรู้สึกได้ว่า มีบางอย่างผิดปกติเกิดขึ้นกับตัวเอง หรือกลุ่มในที่นี้กลุ่มจะต้องมีความรู้สึกยอมรับ และเห็นพ้องว่าเป็นปัญหาร่วมกัน ซึ่งปัญหาจะเกิดขึ้นเมื่อมีช่องว่างระหว่าง สภาพการณ์ที่เป็นกับสภาพการณ์ที่คาดหวังว่าควรจะเป็น

What is

What should be

ระยะที่ 2 การวิเคราะห์แยกแยะประเด็นปัญหา (Problem Diagnosis And Identification)

เป้าหมายในระยะนี้ก็คือ การได้มาซึ่งข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับปัญหา เพื่อที่จะดูว่าปัญหานั้นคืออะไร เกิดความเข้าใจในสถานการณ์ สาเหตุของปัญหา ซึ่งจะทำให้สามารถกำหนดเกณฑ์ในการแก้ไขปัญหต่อไป

ระยะที่ 3 เกณฑ์หรือเป้าหมายในการแก้ไขปัญหา (Criteria For Solution)

ส่วนสำคัญที่สุดของกระบวนการแก้ไขปัญหาคือ การนิยามสภาวะการณ์ B ว่าควรจะเป็นเช่นไร สภาวะการณ์ B นี้จะต้องวัดได้ และชี้เฉพาะ ซึ่งสมาชิกในกลุ่มจะต้องเห็นด้วยกับ

สภาวะเหล่านี้ เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง ที่อาจเกิดขึ้นได้ในภายหลัง ดังนี้ เกณฑ์ หรือเป้าหมายของการแก้ไขปัญหานั้น จะต้องนำเสนอต่อสมาชิกในกลุ่ม

ระยะที่ 4 การแสวงหาทางเลือกหรือวิธีแก้ไขปัญหา (Formulation Of Alternative)

วิเคราะห์ถึงวิธีหรือทางเลือกที่เป็นไปได้ในการแก้ไขปัญหานั้น กลุ่มจะต้องค้นหาวิธี ยุทธศาสตร์ และแหล่งทรัพยากร เพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายของการแก้ไขปัญหานั้น สิ่งสำคัญคือ สมาชิกจะต้องรับผิดชอบต่อการรวบรวมข้อมูลร่วมกัน เพราะนอกจากจะเป็นการได้มาซึ่งหนทางแก้ไขที่หลากหลายแล้ว ยังเป็นการสร้างการยอมรับ และความรู้สึกที่มีส่วนในวิธีแก้ปัญหาระหว่างสมาชิกด้วย

ระยะที่ 5 การเลือกวิธีแก้ไขปัญหาคือดีที่สุด (Selection Of The Best Strategy)

ในระยะนี้จะประเมินวิธีการแก้ไขปัญหานั้นที่ได้มา ว่าวิธีแก้ปัญหานั้นใดที่เข้ากับเกณฑ์ หรือเป้าหมายของการแก้ปัญหานั้นดีที่สุดก็ถูกเลือกมาใช้ในการแก้ไขปัญหานั้น ทั้งนี้ผลของการประเมินนี้อาจออกมาได้หลายรูปแบบ เช่น อาจมีวิธีการแก้ปัญหามากมาย วิธีที่เหมาะสมกับเกณฑ์การแก้ปัญหานั้นแก้ไขได้โดยเพิ่มเกณฑ์ขึ้นมาอีก เพื่อจำกัดทางเลือกให้ลดลง หรือมีวิธีที่ได้เหมาะสมกับเกณฑ์ทั้งหมด ก็สามารถใช้วิธีแก้ปัญหานั้นได้ หรือวิธีแก้ปัญหานั้นได้เหมาะสมกับเกณฑ์เพียงเล็กน้อยหรือไม่สอดคล้องเลย ถ้าเป็นเช่นนี้วิธีแก้ปัญหานั้นก็จะไม่ถูกยอมรับ และในบางครั้งต้องใช้วิธีแก้ปัญหามากมาย วิธีด้วยกัน จึงจะสามารถแก้ไขได้สำเร็จ และถ้าไม่สามารถพบวิธีแก้ปัญหานั้นที่เหมาะสมได้เลย จะต้องย้อนกลับไปในระยะที่ 2 เพื่อวิเคราะห์สาเหตุปัญหาอีกครั้ง และกระทำซ้ำในระยะที่ 3

ระยะที่ 6 การกำหนดแผนปฏิบัติการ (Specify The Action Plan)

ทันทีที่วิธีแก้ปัญหานั้นได้ถูกเลือก จะต้องมีการวางแผนในรายละเอียดว่าใคร จะทำอะไร ทำเมื่อไร และทำอย่างไร

ระยะที่ 7 ลงมือปฏิบัติการ (Implement The Action Plan)

เป็นช่วงของการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการที่ได้เลือกไว้ สมาชิกจะต้องกระทำในส่วนที่ตนรับผิดชอบ ด้วยความระมัดระวัง และสามารถรู้สึกได้ถึงความสำเร็จที่ได้รับร่วมกัน

ระยะที่ 8 การดำเนินการประเมินผลและการสะท้อนกลับ (Monitoring, Evaluation, And Feedback)

ผลที่ออกมาจะต้องมีการตรวจสอบว่า เป้าหมายของการแก้ปัญหานั้นได้บรรลุแล้ว และปัญหาได้ถูกแก้ไขหรือไม่ ทั้งแผนปฏิบัติการ วิธีการแก้ไข และการดำเนินการจะต้องเป็นไปอย่างมั่นคง เพื่อที่จะแน่ใจว่า เป้าหมายที่ต้องการกำลังบรรลุ ถ้าสมาชิกยังคงเกิดความรู้สึกไม่สบายต่อแนวทางที่ทำไป ก็จะต้องย้อนกลับไปเริ่มในระยะที่ 1 ใหม่อีกครั้ง

ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการแก้ไขปัญหากลุ่ม

1. ความกดดันจากการที่ต้องเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน (Pressure Toward Uniformity) กระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นได้ที่ปรากฏในกลุ่มคือ พฤติกรรมการยอมตาม เมื่อใดที่สมาชิกกลุ่มเบี่ยงเบนออกจากมาตรฐานของกลุ่ม หรือประพฤติปฏิบัติไปในทิศทางที่ต่างจากคนอื่นเข้าทำกันบุคคลนั้นก็จะถูกความกดดันจากผู้อื่นให้แสดงพฤติกรรมที่สอดคล้องกับคนส่วนใหญ่ การยอมตามเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องนำมาทำให้ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มเป็นไปอย่างมีระเบียบ แต่ความกดดันที่เกินควรก็อาจมีผลตามมาภายหลัง เช่น ความต้องการความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน สามารถนำไปสู่การตัดสินใจของกลุ่มก่อนถึงเวลาอันควร เป็นการตัดสินใจซึ่งถูกกระทำก่อนที่จะได้รับข้อมูลข่าวสารอย่างเพียงพอต่อการตัดสินใจที่ดีที่สุด สมาชิกกลุ่มผู้ที่ไม่เห็นพ้องกับความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ อาจจะถูกยับยั้งการแสดงความคิดเห็นเพราะเขาไม่อยากจะแตกต่างไปจากคนอื่น เพราะว่าเขาเชื่อว่าคนอื่น ๆ ในกลุ่มนั้นเห็นด้วยกับประชามติ ยิ่งไปกว่านั้นความกดดันอาจผลักดันให้สมาชิกกลุ่มออกจากกระบวนการหาข้อมูลเพิ่มเติม หรือปรึกษาคนภายนอก

2. ความลำเอียงในการมีส่วนร่วม (Participation Bias) ระดับที่สมาชิกกลุ่มมีส่วนร่วมในการสนทนากลุ่ม และกิจกรรมอื่น ๆ แตกต่างไปตามปัจจัยต่าง ๆ ระดับของการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นไม่เท่าเทียมกัน เช่น กลุ่มที่มีสมาชิกน้อยจะเข้ามามีส่วนร่วมทั้งหมดในกิจกรรมกลุ่ม และมีอัตราที่ไม่เท่ากัน เพิ่มขึ้นเมื่อขนาดของกลุ่มใหญ่ขึ้น สิ่งที่เป็นผลต่อเนื่องตามมาต่อกระบวนการกลุ่มดังแสดงให้เห็นในการศึกษาผลกระทบของกลุ่มสนทนาต่อการแก้ไขปัญหากลุ่ม โดยให้ผู้ซึ่งชาญและผู้ที่ชาญน้อยที่สุดได้ถูกให้แก้ปัญหาสองปัญหาก่อนหน้านั้น ต่อมาทั้งสองคนก็ได้รับสัญญาณให้บอกทางแก้ไขที่ดีที่สุดต่อปัญหาที่สามแก่กลุ่ม ปรากฏว่าคนที่พูดเก่งได้รับการยอมรับจากกลุ่มมากกว่าคนที่พูดน้อย ยิ่งไปกว่านั้น แสดงให้เห็นว่า ทางแก้ไขที่ได้รับการเห็นชอบจากคนส่วนใหญ่ที่รับมา และข้อคิดเห็นนั้นมาจากสมาชิกเพียงคนเดียว ข้อค้นพบนี้ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างไม่เท่าเทียมกัน ที่ขัดขวางการมีประสิทธิภาพของกลุ่ม แต่เป็นการแนะนำให้เห็นว่า มันอาจทำลายวิธีแก้ไขปัญหามีประสิทธิภาพ เมื่อสมาชิกส่วนใหญ่ได้ข้อมูลที่ถูกต้อง หรือยังไม่มีวิธีแก้ไขปัญหาก็ดีที่สุด แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมกับอิทธิพลต่อการตัดสินใจกลุ่ม อาจจะทำให้ละเลยต่อคุณภาพของวิธีแก้ไขปัญหาก็ได้

3. ความแตกต่างทางสถานภาพและอำนาจ (Status And Power Differences) ทั้งสองสิ่งส่งผลกระทบต่อกระบวนการกลุ่มคล้ายกัน เช่น บุคคลที่มีทั้งสถานภาพสูง และเป็นสมาชิกกลุ่มที่มีอำนาจจะมีอิทธิพลต่อกลุ่มมากกว่าสมาชิกที่อำนาจและพลังน้อยกว่า จากการศึกษาทางทหารอากาศ ชี้ให้เห็นว่า สมาชิกที่มียศน้อยสุดจะมีอิทธิพลต่อการตัดสินใจของกลุ่มน้อย ถึงแม้ว่าสมาชิกคนนั้นจะมีวิธีแก้ไขที่ถูกต้องสำหรับปัญหานั้น ๆ การศึกษาพบว่า กลุ่มที่ใช้เวลาที่จะสนับสนุน

หรือปฏิเสธความคิดของบุคคลจะมีสถานภาพเหนือกว่า มากกว่าที่ใช้เวลาในการค้นหาทางเลือกแก้ไขปัญหา ยิ่งไปกว่านั้น บุคคลที่เต็มใจจะทำงานหนักเพื่อช่วยให้กลุ่มบรรลุถึงเป้าหมาย จะเป็นคนที่ถูกยอมรับข้อแนะนำของการมีอำนาจในกลุ่ม

นอกจากนี้จะมีการพิจารณาเกี่ยวกับแก้ไขปัญหาคัดแย้งของชุมชน จากความร่วมมือระหว่างกันของคนในชุมชน ซึ่งอาจอยู่ในรูปขององค์กรชุมชนอีกด้วย

Gay และ Donald Lumsden (1998 : 32) ได้กล่าวถึงบทบาทของผู้นำในการแก้ไขปัญหาคัดแย้งว่า ในปัจจุบันก็ยังคงมีความ ขั้วข้อน และปัญหาต่างๆ ก็มีมากขึ้นตามไปด้วย ซึ่งผู้นำเพียงคนเดียวคงไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้หมด ทั้งนี้ในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ความสำเร็จมอบหมายให้กับผู้ที่มีความชำนาญในด้านนั้น ๆ เข้ามาร่วมในการแก้ไขปัญหาคัดแย้ง

ซูเกียรติ แก้วปัดดา (2538:21) ได้สรุปว่าความขัดแย้งที่เกิดจากสาเหตุใหญ่ๆ 4 ประการ คือ

1. ลักษณะส่วนบุคคล ไม่ว่าจะเป็นเป้าหมาย ค่านิยม ผลประโยชน์ บุคลิกภาพ
2. จำนวนทรัพยากรที่มีจำกัดต้องมีการจัดสรรปันส่วนกันอย่างจำกัดและไม่เพียงพอ
3. ลักษณะโครงสร้างองค์กร ในการกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบ การมอบหมายงาน สายงานการบังคับบัญชา
4. การรับรู้ในข่าวสารที่แตกต่างกัน อาจเนื่องมาจากการสื่อสารถูกบิดเบือน การแปลความหมายที่แตกต่างกัน หรือ ขาดความชัดเจน

นอกจากนี้ Judith Dwyer (1997 : 100) ได้แบ่งระดับของความขัดแย้งไว้เป็น 5 ระดับคือ

1. *DISCOMFORT* สมาชิกเริ่มรู้สึกตัว ความไม่ถูกต้อง
2. *INCIDENT* สมาชิกรับรู้ถึงความขัดแย้งที่เกิดขึ้น
3. *MISUNDERSTAND* เริ่มเกิดความขัดแย้งกันระหว่างบุคคล หรือกลุ่ม ซึ่งอาจจะเป็นความขัดแย้งในเรื่อง ข้อมูลข่าวสาร การกระทำ ผลประโยชน์ ฯลฯ
4. *TENSION* เกิดความตึงเครียดขึ้นระหว่าง 2 ฝ่าย
5. *CRISIS* เป็นระยะที่ต่างฝ่ายต่างแสดงออกถึงความไม่พอใจอย่างเต็มที่ มีการเผชิญหน้ากัน

ดังนั้น กลุ่มจึงควรแก้ไขปัญหาความขัดแย้งแต่ยังอยู่ในระดับต้น ๆ เพื่อไม่ให้ปัญหาเหล่านั้นลุกลาม จนกลายเป็นปัญหาใหญ่ ซึ่งจะเป็นอุปสรรคในการดำเนินงานได้ ประชุม โพธิกุล (2538 : 25) ได้กล่าวว่า จุดเน้นในการแก้ปัญหาความขัดแย้งให้เน้นที่การตั้งเป้าหมาย การฟังการให้ข้อมูลย้อนกลับ และทักษะการพูดชักชวน และ กระบวนการแก้ไขปัญหามิอาจไม่เกิดขึ้นถ้าสมาชิกในชุมชนไม่เกิดความรู้สึกว่าปัญหาร่วมกัน และยอมเกี่ยวข้องกับระดับความรุนแรงของปัญหา ที่มีผลต่อการเกิดความรู้สึกว่าปัญหาควรได้รับการแก้ไข จากการศึกษาของสุริพันธุ์ จำคำสอน (2535) พบว่า ความตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาโล่งที่ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้สมาชิกดำเนินการแก้ไขปัญหา

นอกจากนี้ สมิต สัจฉกร(2530: 54) ได้เสนอว่าการฟังและการให้ข้อมูลย้อนกลับซึ่งกันและกัน ทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้น ความผิดพลาดของการสื่อสารทำให้เกิดปัญหาความขัดแย้งขึ้นบ่อย ๆ ประโยชน์ของการฟังทำให้การติดต่อสื่อสารมีความเข้าใจกันมากขึ้น การให้ข้อมูลย้อนกลับจะช่วยทำให้เกิดความเข้าใจอย่างแท้จริงด้วยกันทั้งผู้ส่งสาร และผู้รับสาร ลดความผิดพลาดของการสื่อสาร

Kenneth Thomas (อ้างใน Charled Conrad, 1985 : 243) ได้อธิบายถึงพฤติกรรมของบุคคลในลักษณะต่างๆ เมื่อเผชิญกับความขัดแย้งว่า แบ่งออกเป็น 5 ประเภทคือ

1. การเอาชนะ (Competition) เป็นการแสดงพฤติกรรมมุ่งเอาชนะในระดับสูง และแสดงพฤติกรรมร่วมมือในระดับต่ำ เป็นพฤติกรรมที่เน้นการเอาใจตนเอง มุ่งชัยชนะของตนเองเป็นสำคัญ โดยไม่คำนึงถึงความสูญเสียของผู้อื่น โดยอาศัยอำนาจจากตำแหน่ง หรือสถานการณทางเศรษฐกิจ แสดงอาการข่มขู่ หรือแม้แต่ระเบียบเพียงเพื่อจะให้ได้ประโยชน์

2. การร่วมมือ (Collaboration) เป็นการแสดงพฤติกรรมมุ่งเอาชนะในระดับสูง และแสดงพฤติกรรมร่วมมือในระดับสูงด้วย เป็นการมุ่งจะเอาชนะ และขณะเดียวกันก็ให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง มีลักษณะร่วมมือร่วมใจในการแก้ปัญหา มุ่งให้เกิดการชนะ-ชนะ ทั้ง 2 ฝ่าย

3. การประนีประนอม (Compromising) เป็นการแสดงพฤติกรรมทั้งมุ่งเอาชนะ และพฤติกรรมร่วมมือในระดับปานกลาง อยู่ในลักษณะพบกันครึ่งทาง มีการเจรจาต่อรองเพื่อให้เกิดความพอใจทั้งสองฝ่าย โดยเชื่อว่าได้บ้างก็ควรที่จะเสียบ้าง

4. การหลีกเลี่ยง (Avoiding) เป็นการแสดงพฤติกรรมมุ่งเอาชนะในระดับต่ำ และแสดงพฤติกรรมร่วมมือในระดับต่ำด้วย เป็นการไม่สู้ปัญหา และไม่ร่วมมือในการแก้ปัญหา แสดงอาการเฉื่อยชา ไม่สนใจความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยเชื่อว่าเมื่อเวลาผ่านไป จะมีปัจจัยอื่นมาช่วยให้ความขัดแย้งลดลง หรือหมดไป ในลักษณะเฉยไว้แล้วตัวเอง

5. การยอมให้ (Accommodation) เป็นพฤติกรรมมุ่งเอาชนะในระดับต่ำ และแสดงพฤติกรรมร่วมมือในระดับสูง เน้นการเอาใจผู้อื่น เป็นผู้เสียสละ ปล่อยให้ผู้อื่นดำเนินการไปตามที่เขาชอบ จะไม่เห็นด้วยก็ตาม เป็นผู้ที่ไม่ต้องการให้เกิดการบาดหมางใจระหว่างบุคคล

เมื่อมีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างบุคคล หรือกลุ่มบุคคลในสังคม กลไกการสื่อสารประการหนึ่งซึ่งจะช่วยในการแก้ไขปัญหานั้นของกันได้ ก็คือ การเจรจาต่อรอง (Dean G. Pruitt และ Peter J. Carnevale, 1993 : 2) ซึ่งสอดคล้องกับที่องค์การสหประชาชาติได้กล่าวไว้ว่า ประชาชนต้องมีพื้นฐานของศีลธรรมที่สามารถเป็นตัวแทนในการเจรจาต่อรองกับกลุ่มผลประโยชน์

Dean และ Peter (1993 : 4) ได้ระบุถึงวิธีการเจรจาต่อรอง สามารถกระทำได้ใน 3 รูปแบบ คือ

1. การเจรจาแก้ปัญหา โดยการตกลงร่วมกัน ซึ่งจะมีฝ่ายที่เป็นกลางมาร่วมในการตัดสินใจด้วย
2. การเจรจาแก้ปัญหา โดยให้ฝ่ายที่เป็นกลางเป็นผู้ตัดสินใจ
3. การเจรจาแก้ปัญหา โดยทั้ง 2 ฝ่ายที่ขัดแย้งกันมาทำความตกลงร่วมกัน

การเจรจาต่อรองแก้ไขปัญหาคือการที่คู่กรณีพยายามแสวงหาข้อตกลง ด้วยการชี้แจงแสดงเหตุผลที่เหมาะสม เพื่อให้อีกฝ่ายหนึ่งเห็นด้วยและยอมรับ ในการเจรจาต่อรองที่ประสบผลสำเร็จนั้นทั้ง สองฝ่ายต้องเจรจาต่อรองกันด้วยความบริสุทธิ์ใจ (Bargaining in Good Faith) การเจรจาต้องมีทั้งให้และรับ ไม่ควรมีการยื่นคำขาดว่าฝ่ายหนึ่งต้องให้เท่านั้นเท่านั้น หรือให้คำตอบแต่เพียงว่าให้หรือไม่ให้เท่านั้น และการเจรจาแก้ไขปัญหามีคนกลางเป็นผู้ช่วยทั้งสอง ฝ่ายที่กำลังขัดแย้งกันอยู่ ได้ปรึกษาเจรจาทำความตกลง หรือทำความเข้าใจกัน โดยเน้นหลักการยินยอมพร้อมใจ (Acceptability) คือ พยายามทำให้ทั้งสองฝ่ายได้ตกลงกันด้วยความสมัครใจ

จะเห็นได้ว่า การเจรจาต่อรองแก้ไขปัญหาคือกระบวนการทางด้านข่าวสารข้อมูล ที่ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของการเสนอ และการรับคำเสนอเท่านั้น ข้อมูลที่มีความสำคัญอย่างยิ่งการเจรจาต่อรองแก้ไขปัญหาคือจะต้องประกอบไปด้วย จุดยืน ความจำเป็น ผลประโยชน์ รวมทั้งเป้าหมายของแต่ละฝ่าย และผู้ที่ทำหน้าที่เจรจาต่อรองจะเป็นผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับกลยุทธ์ และยุทธวิธีที่ใช้ (วีรจิต กลัมพะสุต, 2540 : 1)

ซึ่งกลยุทธ์ในการเจรจาต่อรองจะมีทั้งหมด 4 กลยุทธ์ด้วยกัน (Judith Dwyer, 1999 : 84) คือ

1. **ยุทธวิธีแบบ ชนะ-ชนะ** การแก้ปัญหาความขัดแย้งวิธีนี้ คือ การที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้ตามจุดประสงค์ที่ตนเองต้องการ โดยวิธีร่วมมือกันแก้ปัญหา และพยายามหาวิธีการที่จะสามารถช่วยให้ทั้งสองฝ่ายได้บรรลุผลสำเร็จตามที่ตนเองต้องการ ซึ่งการแก้ปัญหาแบบนี้ ผลสำเร็จ ได้แก่ ทั้งสองฝ่ายไม่มีฝ่ายใดแพ้ฝ่ายใดชนะ ดังนั้นการพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูล และการรับฟังกันจะช่วยทำให้กลยุทธ์แบบ ชนะ-ชนะ บรรลุผลสำเร็จมากยิ่งขึ้น

2. **ยุทธวิธีแบบ ชนะ-แพ้** การเจรจาแบบนี้ คือ การที่ต่างฝ่ายต่างจะเอาชนะกัน และมักจะยุติลงที่ฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายชนะ อีกฝ่ายเป็นฝ่ายแพ้ ซึ่งผู้ใช้วิธีการเจรจาแบบนี้มักจะแสดงความมีอำนาจเหนือกว่าอีกฝ่ายในการเจรจา

3. **ยุทธวิธีแบบ แพ้-ชนะ** การเจรจาแบบนี้ ฝ่ายหนึ่งจะได้ อีกฝ่ายหนึ่งจะเสีย เช่นเดียวกันกับแบบชนะ-แพ้ แต่ในกรณีนี้คือ ฝ่ายหนึ่งจะแสดงท่าทีในการถอนตัวจากการเจรจาทำให้อีกฝ่ายหนึ่งได้ผลประโยชน์ไป

ทัศนคติ ขัมมณี (2522 : 142) ได้ให้ความเห็นว่า การเจรจาแบบ ชนะ-แพ้ หรือ แพ้-ชนะ จะมีส่วนคืออยู่ตรงที่ว่า ฝ่ายชนะจะได้รับผลประโยชน์เต็มที่ตามที่ตนมุ่งหวังเอาไว้ และการตัดสินใจเป็นไปได้อย่างเด็ดขาด ไม่ยืดเยื้อ โดยเฉพาะหากคู่กรณียอมรับในการเป็น “ ผู้แพ้ ” ของตน อย่างไรก็ตาม ผลมักปรากฏว่า ในกรณีแพ้ชนะนี้ “ ผู้แพ้ ” มักจะไม่ค่อยยอมรับในความเป็นผู้แพ้ของตน และการแก้ปัญหาแบบนี้มักจะก่อให้เกิดความรู้สึกไม่พอใจ ขิงขัง หรือบางกรณีก็ถึงกับเคียดแค้น อารมณ์ พยาบาท และ “ แก้ก้น ” กันในโอกาสต่อไปด้วย ซึ่งส่วนนี้ก็นับว่าเป็นข้อเสียของการแก้ปัญหาวิธีนี้

4. **ยุทธวิธีแบบ แพ้-แพ้** การแก้ปัญหาความขัดแย้งวิธีนี้คือการที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ได้ตามที่ตนต้องการ หรือแต่ละฝ่ายได้ส่วนที่ตนเองต้องการกันข้างละนิด การแก้ปัญหาแบบนี้มักจะใช้วิธี ออมชอมกัน หรือไม่ก็อาจหาคนกลางช่วยตัดสินให้

แก้ปัญหาที่มักจะใช้ หรือพบกันบ่อย ๆ คือ แบบแพ้-ชนะ และแบบแพ้-แพ้ แต่จากผลของการทดลอง และวิจัยค้นคว้าในยุคใหม่ ทางด้านพฤติกรรมศาสตร์ให้ความเห็น และยืนยันว่าแบบ ชนะ-ชนะ เป็นการเจรจาที่น่าจะได้ผล และสร้างความพึงพอใจให้กับทั้ง 2 ฝ่ายมากที่สุด ดังนั้นวิธีการเจรจาแบบนี้จึงเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดในการเจรจา เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในสังคม

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการสื่อสารและเครือข่ายการสื่อสาร

ในการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการชุมชนของประชาคมบางลำพู ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของประชาชนในชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเอง ซึ่งจะต้องมีการประสานงานและสร้างความสัมพันธ์กันระหว่างประชาชนทั่วไปในชุมชน สมาชิกประชาคม และหน่วยงานภายนอก ดังนั้นจึงนำแนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบและเครือข่ายการสื่อสารเข้ามาพิจารณาเกี่ยวกับการสื่อสารในการจัดการประชาคมบางลำพูด้วย

เราสามารถจำแนกรูปแบบของการสื่อสารออกได้ตาม *ทิศทางการสื่อสาร* ซึ่งจะแบ่งเป็น 2 ทิศทาง คือ

1. **การสื่อสารทางเดียว (One-way Communication)** หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารถ่ายทอดข่าวสารหรือคำสั่งไปยังผู้รับสาร มีลักษณะเป็นเส้นตรง ไม่มีการย้อนกลับหรือดู ปฏิกริยาของผู้รับสาร โดยทั่วไปจะเป็นไปในรูปของนโยบาย คำสั่งและอาจจะผ่านสื่อมวลชนในการเสนอข่าวสาร หรือ รายงานข่าวสารต่างๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ ฯลฯ

อย่างไรก็ตามการสื่อสารแบบทางเดียวก็มีข้อได้เปรียบ คือ รวดเร็ว เมื่อคนหลายคนร่วมกันคิดว่าจะตกลงกันได้ต้องใช้เวลาานานมาก แต่ถ้าคนเดียวเสนอความคิด ความคิดนั้นจะเกิดขึ้นได้ รวดเร็วกว่า การสื่อสารแบบทางเดียวเหมาะกับสถานการณ์ที่ผู้สื่อความมีความรู้และความเชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ สูงกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง แต่การสื่อสารแบบนี้จะทำให้ขวัญและกำลังใจของอีกฝ่ายหนึ่ง ถูกกระทบกระเทือน

2. **การสื่อสารแบบสองทาง (Two-way Communication)** หมายถึง การสื่อสารที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถส่งข่าวสาร และแลกเปลี่ยนความเห็นระหว่างกันและกัน ผู้ส่งสารจะให้

ความสนใจกับปฏิกริยาโต้กลับของผู้รับสาร (feedback) ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เป็นการเปิดโอกาสให้อีกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและความเข้าใจในเรื่องต่างๆ นับว่าเป็นการลดช่องว่างทางการสื่อสารที่ดี ป้องกันการตีความหมายผิด และสามารถสร้างขวัญและการมีส่วนร่วมในการดำเนินการได้ และสร้างความรู้สึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของผลงานร่วมกัน ซึ่งการสื่อสารในลักษณะนี้จะออกมาในลักษณะของการประชุมหรือการปรึกษาหารือ ซึ่งบุคคลมีทำการสื่อสารในลักษณะนี้ควรเป็น บุคคลที่กระตือรือร้น (Active) ในการแสวงหาและรับฟัง รวมทั้งกระชายข่าวสารไปยังฝ่ายตรงข้ามไม่ควรนิ่งเฉย (Passive) รอให้ข่าวสารมาถึงตัวเองตลอดเวลา

Harold J. Leavitt (อ้างใน กรชวัล หอมไกรกาส, 2540 :23) ได้กล่าวถึงการทดลองเปรียบเทียบระหว่างการสื่อสารทางเดียวกับการสื่อสารสองทาง ซึ่งผลการทดลองปรากฏว่า การสื่อสารทางเดียวรวดเร็วกว่า แต่ในเรื่องความถูกต้องแม่นยำ และการสร้างความมั่นใจแก่ผู้รับสารควรใช้การสื่อสารแบบสองทาง แต่ Leavitt ยังได้เสนอแนะว่า หากต้องการความรวดเร็วและความถูกต้องอย่างง่าย ๆ ในการติดต่อสื่อสารแล้วการสื่อสารทางเดียวจะมีความเหมาะสมมากกว่า

จากการศึกษาของ ภูเขา ศรีวิลาส (2539) ที่ทำการศึกษาระบวนการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่อยู่บนพื้นฐานของการช่วยเหลือเกื้อกูลภายในชุมชน พบว่ากลุ่มกิจกรรมที่มีขนาดเล็ก มีสมาชิกกระตือรือร้น กล้าแสดงความคิดเห็น และมีการสื่อสารสองทางระหว่างสมาชิกกลุ่ม จะส่งผลให้ชุมชนแก้ไขปัญหาด้อย่างมีประสิทธิภาพ

การจำแนกรูปแบบการสื่อสารตามสัญลักษณ์ที่ใช้ในการสื่อสาร แบ่งออกเป็น 2 รูปแบบ คือ

การสื่อสารแบบใช้ถ้อยคำ หรือ แบบวจนะ (Verbal Communication) คือ การสื่อสารที่อาศัยคำพูด หรือ ตัวเลข เป็นสัญลักษณ์ของข่าวสาร สัญลักษณ์อาจจะเป็นภาษาพูด ภาษาเขียน เพื่อใช้ในการสื่อสารความหมายให้ผู้รับสารเข้าใจความหมายตรงตามกับผู้ส่งสารต้องการ ลักษณะการสื่อสารแบบนี้ ได้แก่ การสนทนา การสัมภาษณ์ การเขียนบันทึก การประชุม เป็นต้น

การสื่อสารแบบไม่ใช้ถ้อยคำ หรือ แบบอวจนะ (Non-verbal Communication) คือ การสื่อสารที่แสดงออกทางท่าทาง สีหน้า การเคลื่อนไหวส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายตามธรรมชาติของคน ซึ่งแต่ละบุคคลก็สื่อสารกับบุคคลอื่นโดยมีความหมายเฉพาะของตนเอง เช่น การพยักหน้า แสดงความเข้าใจ สันหน้าหมายถึงปฏิเสธ เป็นต้น

ทั้งการสื่อสารแบบวจนะ และ อวจนะ จะต้องดำเนินไปควบคู่กันเพื่อให้การสื่อสารนั้นมีประสิทธิภาพ และเกิดความเข้าใจตรงกันระหว่างผู้ส่งสารกับผู้รับสาร

รูปแบบของการสื่อสารสามารถจำแนกได้ตามลักษณะการใช้ได้เป็น 2 ลักษณะคือ

การสื่อสารแบบไม่เป็นทางการ (Informal communication) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นเอง และเกิดขึ้นจากการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งไม่มีใครได้รับมอบหมาย หรือ บังคับให้ใช้การติดต่อผ่านช่องทางใดช่องทางหนึ่งอย่างตั้งใจ แต่การสื่อสารแบบนี้จะเกิดเมื่อสมาชิกมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นอย่างอิสระในอัตราความถี่และความเข้มข้นของการสื่อสารต่าง ๆ กัน และจะมีความรวดเร็วในการสื่อสาร แต่ข้อมูลข่าวสารต่างๆ อาจจะมีผิดจากความเป็นจริงได้ง่าย จากการศึกษาของ พัทธนี เชยจรรยา และ คณะ (2542:43) พบว่า เมื่อเวลาผ่านไปเครือข่ายการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการจะค่อยๆ กลายเป็นแหล่งข้อมูลที่ไม่เป็นระเบียบ (unstructured) ในการแลกเปลี่ยนข่าวสารในเครือข่าย นอกจากนี้ได้มีผู้เสนอว่าในการปฏิบัติงานควรเริ่มจากการสื่อสารแบบไม่เป็นทางการในระยะแรกเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกแล้วจึงตามด้วยการสื่อสารแบบเป็นทางการในภายหลัง หรือใช้ควบคู่กันไป (กรชวลิต หอมไกรภาส, 2540 :25)

การสื่อสารแบบเป็นทางการ (Formal communication) เป็นการสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งเกิดปฏิสัมพันธ์ในโครงสร้างที่มีแบบแผนกำหนดไว้อย่างแน่นอน (prescribed communication) สารจะถูกส่งออกไปตามลำดับขั้น หรือ ตามลักษณะหน้าที่ของภาระกิจ โดยจะไหลผ่านสายใยความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการ ดังนั้นในเรื่องของบทบาทและสถานภาพของบุคคล หรือ สมาชิกจึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาอย่างมาก เพราะชีวิตในสังคมส่วนใหญ่ทุกวันนี้ต้องการการวางรูปแบบเครือข่ายการสื่อสารทั้งสิ้น (พัธนี เชยจรรยา และ คณะ 2542:43)

นอกจากนี้เราสามารถจำแนกได้ตามช่องทางเดินสาร ได้เป็น 3 ลักษณะคือ

การสื่อสารจากบนลงล่าง (Downward Communication) เป็นข้อมูลที่ส่งจากบุคคลที่อยู่ในตำแหน่งสูงกว่าลงมายังผู้ปฏิบัติงาน รูปแบบของการสื่อสารอาจเป็นคำสั่งด้วยวาจาเป็นลายลักษณ์อักษรหรือภาพ อาจเป็นข่าวสารเกี่ยวกับวิธีการทำงาน นโยบาย เป้าหมายในการดำเนินงาน ผลการปฏิบัติงาน เสนาะ ดิเฮาร์ (2542: 441) กล่าวว่า การสื่อสารในแบบนี้เป็นแนวคิดแบบดั้งเดิมที่ผู้บริหารย่อมมีสิทธิที่จะสั่งการไปยังผู้ใต้บังคับบัญชาได้ และการสื่อสารในลักษณะจะทำให้ตัวสารมีน้ำหนัก มีความน่าเชื่อถือ เนื่องจากเป็นสารที่ส่งมาจากผู้ที่ได้รับการยอมรับ ทำให้เป็นข่าวสารที่น่าสนใจ

การสื่อสารจากล่างขึ้นบน (Upward Communication) เป็นข้อมูลที่ส่งจากบุคคลที่อยู่ในระดับต่ำกว่าไปยังบุคคลที่มีตำแหน่งหรือระดับสูงกว่า ซึ่งการสื่อสารในรูปแบบนี้จะทำให้ฝ่ายบริหาร หรือ ผู้ที่มีตำแหน่งสูงกว่ารับรู้ข้อมูลต่างๆ ในระดับการปฏิบัติ และสามารถนำข้อมูลในส่วนนี้ไปใช้ประโยชน์ได้

การสื่อสารในแนวนอน (Horizontal Communication) เป็นการสื่อสารที่เกิดขึ้นระหว่างบุคคลในระดับเดียวกัน จะเป็นสิ่งแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล เพราะพื้นฐานของการสื่อสารนี้ขึ้นอยู่กับบรรยากาศของความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ที่เกิดขึ้นโดยความสมัครใจของแต่ละคน โดยไม่ต้องมีสิ่งจูงใจ (เสนาะ ตีเขาว์ , 2541 : 442)

เนื่องจากการสื่อสารในแนวนอน เป็นกิจกรรมทางการสื่อสารที่เสริมสร้างสัมพันธภาพระหว่างบุคคลให้ดีขึ้น แต่ก็มีผลกระทบต่อสื่อสารในรูปแบบอื่นๆ ซึ่งปัญหาและอุปสรรคที่ควรระวังมี 3 ประการ คือ

1. การขาดความไว้วางใจซึ่งกันและกัน เนื่องจากการสื่อสารในแนวนอนมีลักษณะค่อนข้างจะเป็นการสื่อสารที่ไม่เป็นทางการ คือ มักจะเป็นเรื่องส่วนตัวไม่ว่าจะเป็นการประสานงาน การแลกเปลี่ยนข้อมูล หรือ การสร้างความเข้าใจร่วมกัน ความไว้วางใจจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้การสื่อสารดังกล่าวบรรลุวัตถุประสงค์

2. ผลกระทบต่อการสื่อสารในแนวตั้ง เมื่อบุคคลในระดับเดียวกันติดต่อกันเองแม้จะทำให้การดำเนินงานสำเร็จลุล่วงอย่างรวดเร็ว แต่บางครั้งการประสานงานกันอาจเกิดความผิดพลาดได้ ทำงานอาจไม่เป็นแบบอย่างเดียวกัน

3. ก่อให้เกิดการแข่งขันซึ่งกันและกันระหว่างเพื่อนร่วมงาน ซึ่งผลของการแข่งขันจะกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลได้

นอกจากนี้ในเรื่องของรูปแบบการสื่อสาร Sven Windahl และคณะ (1992:46) ได้พิจารณาปฏิกริยาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ว่ามีส่วนที่จะทำให้การสื่อสารนั้นเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยได้ศึกษาถึงปฏิกริยาระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารใน 4 ลักษณะคือ

1. ผู้รับสารและผู้ส่งสารตื่นตัว จะทำให้เกิดสภาพการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

2. ผู้ส่งสารตื่นตัว แต่ผู้รับสารเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว รูปแบบการสื่อสารจะเป็นลักษณะที่ผู้ส่งสารส่งสารอย่างเดียวแต่ผู้รับสารไม่มีปฏิกริยาโต้ตอบใดๆ

3. ผู้ส่งสารเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว แต่ผู้รับสารตื่นตัว คือ ผู้ส่งสารมีข้อมูลข่าวสารอยู่แต่ไม่เผยแพร่ ส่วนผู้รับสารจะเป็นประเภทที่อยากรู้ อยากเห็น พยายามค้นหาข้อมูลเอง

4. ทั้งผู้ส่งสารและผู้รับสารตั้งรับทั้งคู่ จะไม่เกิดผลอะไรขึ้น เพราะข้อมูลข่าวสารทุกอย่างจะถูกเก็บไว้

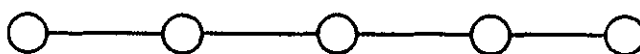
ดังนั้นในการที่ประชาชนจะเข้ามาดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ ควรที่จะสร้างความตื่นตัวทั้งผู้รับและผู้ส่งเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของสมาชิกในชุมชน

ในการศึกษาในครั้งนี้จะเน้นกระบวนการสื่อสารที่ให้ความสำคัญการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งสอดคล้องกับกระบวนการสื่อสารแบบทางเลือกตามที่ ดร. ปารีชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล (2542:4) ได้กล่าวว่ากระบวนการสื่อสารแบบทางเลือกจะ เน้นในเรื่องของการสื่อสารแบบสองทางอย่างต่อเนื่อง (Two-way interactive communication) ในแนวระนาบ (Horizontal communication) ในหมู่สมาชิกของสังคมโดยอาจใช้วิธีการสื่อสารหลากหลายกันไป เช่น การสื่อสารแบบตัวต่อตัว การสื่อสารของกลุ่มบุคคล ตลอดจนการใช้สื่อมวลชน หรือ สื่อสมัยใหม่รูปแบบต่างๆ

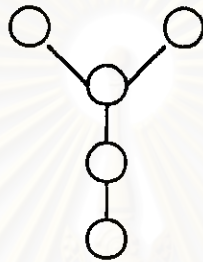
ดังนั้นในการดำเนินการโดยการมีส่วนร่วมของสมาชิกจึงต้องมีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความคิดระหว่างกันตลอดเวลา และการแลกเปลี่ยนข่าวสารกันนี้เองย่อมก่อให้เกิดความร่วมมืออันดีระหว่างกันและนำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ร่วมกัน และ ยังช่วยในการยึดสมาชิกในกลุ่มให้รวมตัวกันได้อย่างมั่นคง และการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารและความคิดระหว่างกันของสมาชิกในกลุ่มนี้เองเราจะเรียกว่าเครือข่ายการสื่อสาร (Communication network) (Monge อ้างใน B. Aubrey Fisher และ Donald G. Eills, 1990:69) และ Alba (อ้างแล้ว) กล่าวว่าเครือข่ายการสื่อสารของกลุ่มจะประกอบด้วยด้วยรูปแบบการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคล ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นภายในกลุ่ม และ นอกกลุ่มด้วย และเครือข่ายการสื่อสารมีทั้งเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ และเครือข่ายแบบเป็นทางการ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องพฤติกรรมองค์การ กล่าวว่า เครือข่ายที่เป็นทางการที่สมาชิกได้รับมอบหมายให้ปฏิบัติงานมีการวางแผน จะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้มาก (กีรนนท์ อนุวัชศิริวงศ์, 2534 :47)

เราสามารถจำแนกเครือข่ายการสื่อสารออกได้เป็น 5 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

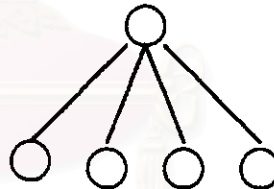
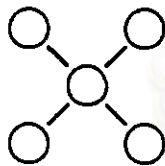
1. เครือข่ายการสื่อสารแบบลูกโซ่ (Chain Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกแต่ละคนจะติดต่อไปยังสมาชิกคนอื่นที่อยู่ถัดไปเท่านั้น เนื่องจากมีข้อจำกัดในเรื่องการประสานงานและการติดต่อระหว่างสมาชิกในกลุ่ม บางครั้งจึงเป็นความลำบากที่กลุ่มจะทำงานได้สำเร็จ และ การขาดความเป็นอิสระในการติดต่อสื่อสารเพราะสมาชิกจะติดต่อกับบุคคลอื่นได้เพียง 1 หรือ 2 คนเท่านั้นจึงทำให้ความพอใจของสมาชิกในกลุ่มค่อนข้างต่ำ

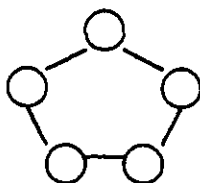
2. เครือข่ายการสื่อสารแบบตัววาย (Y Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่มีสมาชิกที่อยู่ตรงกลางเพียง 2 คน ซึ่งจะทำหน้าที่ประสานงานและส่งข้อมูลที่ได้รับจากสมาชิกส่งต่อไปยังสมาชิกคนอื่นๆที่อยู่รอบนอก การสื่อสารแบบนี้มีความเหมาะสมมากกว่าแบบลูกโซ่ในแง่ที่ทำให้งานสำเร็จ เพราะข้อมูลสามารถผ่านทิศทางต่างๆได้มากกว่า แต่สมาชิกที่อยู่ตรงกลาง 2 คนเท่านั้นจะความพอใจต่อรูปแบบการสื่อสารนี้แต่ส่วนผู้ที่อยู่รอบนอกจะมีความพอใจต่ำ เครือข่ายการสื่อสารแบบนี้มักจะเกิดขึ้นในกลุ่มที่มีสมาชิกเพียง 1 หรือ 2 คนที่เต็มใจที่จะรับผิดชอบต่อผลงาน ในขณะที่ส่วนที่เหลือของกลุ่มจะไม่ยอมรับผิดชอบ

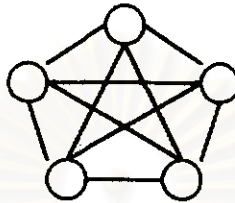
3. เครือข่ายการสื่อสารแบบมีศูนย์กลาง (Wheel Network) เป็นเครือข่ายที่มีสมาชิกคนหนึ่งเป็นผู้รับข่าวสารจากสมาชิกคนใดคนหนึ่งแล้วส่งข่าวสารนั้นไปยังสมาชิกคนอื่นๆ บุคคลที่อยู่ตรงกลางของกลุ่มจะเป็นผู้มีอำนาจอย่างแท้จริงและเป็นผู้นำของกลุ่มเพราะเป็นผู้เดียวที่รับผิดชอบผลสำเร็จของงาน

4. เครือข่ายการสื่อสารแบบวงกลม (Circle Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกในกลุ่มทุกคนสามารถติดต่อสื่อสารกับสมาชิกที่อยู่ติดจากตนทั้ง 2 ข้าง สถานะของทุกคนมีความเท่าเทียมกันและทุกคนมีความพอใจ อย่างไรก็ตามปัญหาเรื่องความรับผิดชอบจะเกิดขึ้นเพราะจะหาคนรับผิดชอบไม่ได้เพราะแต่ละคนมีฐานะเท่าเทียมกันจะหาใครมาเป็นศูนย์รวมของกลุ่มไม่ได้

๕. เครือข่ายการสื่อสารที่ติดต่อกันได้หมดทุกคน (All-Channel Network) เป็นเครือข่ายการสื่อสารที่สมาชิกทุกคนสามารถติดต่อกับสมาชิกคนอื่นได้โดยตรงโดยไม่ต้องผ่านสมาชิกคนอื่น ๆ ทั้งในการรับข่าว และส่งข่าว เครือข่ายการสื่อสารแบบนี้มีทั้งผลดีและผลเสียเท่ากันทั้งในแง่ความพอใจและความสำเร็จของงาน

จากรูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารที่สำคัญทั้ง ๕ แบบนั้นอาจสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะใหญ่ คือ รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารแบบรวมอำนาจ (Centralized network) ซึ่งได้แก่ เครือข่ายแบบลูกโซ่ แบบตัว Y และแบบมีศูนย์กลาง และ รูปแบบของเครือข่ายการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ (Decentralized network) คือ แบบวงกลม และแบบติดต่อกันได้หมดทุกคน

เสนาะ ติเยวรี (2542: 193) ได้ให้ความเห็นว่าอิทธิพลของเครือข่ายการสื่อสารจะมีอิทธิพลต่อลักษณะความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม เพราะลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกจะขึ้นกับว่าในกลุ่มมีเครือข่ายการสื่อสารอย่างไร ซึ่งผลกระทบดังกล่าวเราสามารถพิจารณาได้ดังนี้

1. การเกิดขึ้นของความเป็นผู้นำกลุ่ม (Group Leadership) เครือข่ายการสื่อสารจะมีผลโดยตรงกับการเกิดผู้นำ เพราะบุคคลที่มีระดับศูนย์กลางรวมในกลุ่ม (Relative Centrality) สูง มีความสามารถที่จะมีอิทธิพลต่อกลุ่มก็จะสูงและบุคคลนั้นก็จะเป็นผู้นำของกลุ่มไปที่สุด ซึ่งทำให้บุคคลดังกล่าวมีอำนาจควบคุม หรือ สั่งการในกลุ่ม และสามารถยืดขยายงานที่สำคัญที่เป็นหัวใจของกลุ่ม ดังนั้นการตัดสินใจของเขาจึงก่อให้เกิดผลกระทบต่องานของกลุ่มได้มากกว่าคนอื่น ๆ จะเห็นได้ชัดในเครือข่ายแบบมีศูนย์กลาง (Wheel network) บุคคลที่อยู่ตรงกลางจะเป็นผู้นำ ซึ่งต่างจากเครือข่ายแบบติดต่อกันหมด และ แบบวงกลม ซึ่งไม่มีผู้ที่อยู่ตรงกลางเพราะทุกคนมีระดับศูนย์กลางเท่ากันหมด และ สมาชิกแต่ละคนจะสลับกันทำหน้าที่เป็นผู้นำ ดังนั้นการเกิดขึ้นของความผู้นำจะเกิดขึ้นในเครือข่ายการสื่อสารแบบมีศูนย์กลางมากกว่า แต่ก็อาจเกิดปัญหาได้มากเช่นกันยกตัวอย่างในกรณีของการเกิดความหนาแน่นมากเกินไปของกิจกรรมทางการสื่อสาร เพราะข้อมูลและการตัดสินใจมักจะรวมอยู่ที่ผู้นำ หรือ ศูนย์กลางของกลุ่มทำให้รับภาระมากเกินไปและผลงานที่ออกมาอาจขาดประสิทธิภาพได้

2. การแก้ปัญหาของกลุ่ม (Group Problem Solving) ประสิทธิภาพของเครือข่ายการสื่อสารที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มจะมีมากน้อยเพียงใด จะขึ้นกับชนิดของปัญหา และความยุ่งยากซับซ้อนของปัญหา ถ้าเป็นปัญหาง่าย ๆ ที่ไม่ต้องใช้ความคิดลึกซึ้งในการแยกแยะปัญหา จะเหมาะสมกับเครือข่ายแบบรวมอำนาจ (Centralization network) แต่สำหรับปัญหาที่ต้องอภิปรายเพื่อหาข้อสรุปที่เหมาะสมจะต้องใช้เครือข่ายแบบกระจายอำนาจจะมีประสิทธิภาพมากกว่า เพราะปัญหายุ่งยากลึกซึ้งนี้ต้องอาศัยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันอย่างรอบคอบและต้องผิดพลาดน้อยที่สุด

3. ผลกระทบต่อขวัญของกลุ่ม (Group Morale) กลุ่มที่มีลักษณะเครือข่ายแบบกระจายอำนาจ จะทำให้ความพึงพอใจในการทำงานสูงกว่ากลุ่มที่มีลักษณะเครือข่ายแบบรวมอำนาจ ซึ่งระดับความพึงพอใจของสมาชิกที่อยู่รอบนอกของกลุ่มจะต่ำกว่าระดับความพึงพอใจของสมาชิกที่อยู่ตรงศูนย์กลางของกลุ่ม จะเห็นได้ว่ารูปแบบการสื่อสารในกลุ่มที่ทำให้ขาดความเป็นอิสระทางการสื่อสารมากเท่าใดความพึงพอใจในการทำงานจะยิ่งลดลง และในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในกลุ่มเครือข่ายการสื่อสารแบบรวมอำนาจจะทำให้สมาชิกมีความสัมพันธ์ต่อกันในทางลบเมื่อเปรียบเทียบกับเครือข่ายการสื่อสารแบบกระจายอำนาจ

อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจในการนำมาวิเคราะห์ในเรื่องของเครือข่ายการสื่อสาร คือ บทบาทของแต่ละบุคคลต่าง ๆ ที่อยู่ในเครือข่าย (Thomas E. Harris, 1993:181) ซึ่งเราจะสามารถแบ่งออกได้เป็นเป็น 5 ประเภท คือ

1. ผู้ประสานงาน (Liaisons) ทำหน้าที่ติดต่อประสานงานกับบุคคลต่าง ๆ ภายในกลุ่ม โดยจะเป็นผู้รับความคิดเห็น ผลงานจากสมาชิกในกลุ่ม และจะนำไปแจกจ่าย หรือ มอบหมายให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกับงานนั้นได้ทำต่อ ดังนั้นผู้ประสานงานจึงเป็นผู้ที่รู้ข้อมูลต่าง ๆ ภายในกลุ่มเป็นอย่างดี และสามารถแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ภายในกลุ่มได้ ผู้ประสานงานจึงเป็นที่คาดหวังว่าจะต้องเป็นบุคคลที่ทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. ผู้ควบคุมการไหลของข่าวสาร (Gatekeeper) เป็นผู้ควบคุมการไหลของข่าวสารจากภายนอกกว่าสมควรให้เข้ามาเผยแพร่ภายในกลุ่มได้หรือไม่ และมีหน้าที่สำคัญมากเช่นเดียวกัน เพราะถ้าผู้ควบคุมการไหลของข่าวสารไม่เปิดโอกาสให้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อกลุ่มเข้ามาในกลุ่ม ก็จะทำให้ขาดข้อมูลในส่วนนั้นไป

3. ผู้นำความคิดเห็น (Opinion leader / Star) จะเป็นผู้ที่ เป็นจุดรวมของการสื่อสารภายในกลุ่ม ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่ม และมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้ที่มีความคิดก้าวไกล เป็นที่ยอมรับ นับถือ และมีอิทธิพลเหนือ สมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่ม

4. ผู้ที่ติดต่อกับบุคคลภายนอก (Cosmopolite) คือ ผู้ที่มีการติดต่อหรือมีความสัมพันธ์กับบุคคลภายนอก หรือ สภาพแวดล้อมภายนอกสูง ซึ่งจะมีบทบาทในการหาข้อมูลข่าวสารใหม่ๆ ให้กับกลุ่ม และ นำข้อมูลข่าวสารของกลุ่มที่ต้องการเผยแพร่ไปเผยแพร่ให้กับคนภายนอก

5. ผู้ที่แยกตัวเอง (Isolate) คือผู้ที่มีแนวโน้มที่จะไม่ติดต่อกับสมาชิกอื่น ๆ ในกลุ่ม และไม่เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของกลุ่ม ซึ่งสาเหตุของการไม่เข้ากับกลุ่ม คือ การไม่เข้าร่วมในการตัดสินใจบางอย่างเพราะคิดว่าตนไม่มีส่วนเกี่ยวข้อง หรือ คิดว่างานบางอย่างควรเป็นไปอย่างอิสระไม่ควรมีหน้าที่เฉพาะเจาะจง ซึ่งผลจากการที่บุคคลในกลุ่มบางคนแยกตัวออกมาจะทำให้ การไหลของข้อมูลข่าวสารขาดช่วงไป และการขาดข้อมูลนี้เองทำให้เป็นการยากที่จะดูแลและปรับปรุงกลุ่มการสื่อสาร หรือ ร่วมกันทำกิจกรรมภายในกลุ่ม และอีกประการหนึ่งคือ คนกลุ่มนี้จะไม่กระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่ม เพราะตนเองปิดการรับรู้ข่าวสารข้อมูลของกลุ่ม

ศักดิ์ ทวีศรี (2532) พบว่าในการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายต่างๆ จะพบว่าการสื่อสารในข่ายงานขนาดใหญ่ซึ่งมีข่ายงานย่อยจำนวนหนึ่ง การสื่อสารจะเป็นไปได้อย่างรวดเร็วถ้ามีจุดเชื่อมต่อ ช้อนกับระหว่างข่ายงานย่อย ซึ่งเป็นการลดระยะทางระหว่างสมาชิกกับจุดเริ่มต้นของข่าวสารลง อัตราการแพร่ของข่าวสารก็จะเพิ่มขึ้น ดังนั้นข่ายงานที่มีการแพร่ข่าวสารอย่างมีประสิทธิภาพจะต้องมีความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างสมาชิกให้มากที่สุด

เครือข่ายการสื่อสารอีกประเภทหนึ่งที่ควรพิจารณาก็คือ “ความแนบแน่นของความสัมพันธ์แบบหลวม” (The Strength of Weak Ties) ซึ่ง Thomas E. Harris (1993:174) ได้อธิบายเป็นความสัมพันธ์ของคนที่อยู่ห่างไกลกันไม่ได้เป็นบุคคลที่อยู่ในกลุ่ม หรือ สภาพแวดล้อมเดียวกัน ซึ่งเมื่อคนเหล่านี้ได้มาพบปะกันแบบเป็นครั้งคราวก็จะรับรู้เกี่ยวกับข้อมูลข่าวสารจากที่อื่นๆ เพิ่มขึ้นซึ่งต่างจากการพบปะกันของคนกลุ่มเดียวกัน เพราะพวกเขาจะแลกเปลี่ยนความคิดเห็นข้อมูลข่าวสารในเรื่องเดิมๆ ที่พวกเขารับรู้ร่วมกันอยู่แล้ว จะเห็นว่าความแนบแน่นของความสัมพันธ์แบบหลวมจะมีส่วนสัมพันธ์กับการเผยแพร่ แลกเปลี่ยน ความคิดเห็น ข้อมูลใหม่ๆ เข้าไปยังกลุ่มต่างๆ และเป็นการเชื่อมโยงเครือข่ายต่างๆ เข้าด้วยกัน และเราสามารถประโยชน์จากความแนบแน่นของความสัมพันธ์แบบหลวมในการจัดการของกลุ่มได้ เช่น ใช้ในการตัดสินใจและควบคุมวิกฤตการณ์ของกลุ่ม , ช่วยสนับสนุนในกระบวนการตัดสินใจ , ช่วยหาคำปรึกษา แนะนำ ติดตามกิจกรรมของกลุ่ม หรือ ช่วยเป็น “สะพาน” ในการขยาย หรือสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มอื่นๆ ต่อไป

Granovetter (1973) ได้อธิบายงานของ Coleman, Katz และ Menzel ในเรื่องของความ แนบแน่นของความสัมพันธ์แบบหลวมว่าคนที่สามารถไปมีความเชื่อมโยงกับกลุ่ม หรือ ช่างงานต่างๆ มักจะเป็นคนที่มีตำแหน่งริมช่างงานมากกว่าคนที่มีตำแหน่งอยู่ที่ศูนย์กลาง เนื่องจากคนที่อยู่ริมช่าง งานมักจะไม่ทำตามบรรทัดฐานของกลุ่ม และการแพร่ข่าวสารที่มีจุดอ่อนของช่างงานย่อยนั้น เกิด จากคู่เชื่อมที่อาจเป็นคู่สัมพันธ์แบบหลวมนั่นเอง (ศักดา ทวีศรี, 2532:25)

จะเห็นได้ว่าในการดำเนินกิจกรรมต่างๆภายในชุมชน ที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมจาก หลายฝ่าย การสื่อสารและการสร้างเครือข่ายความร่วมมือจึงเป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างมาก ดังนั้น แนวคิดในเรื่องของการจัดการภายในชุมชน และ แนวคิดเกี่ยวกับรูปแบบการสื่อสาร และ เครือข่าย การสื่อสาร จึงนำมาสู่ปัญหานำการวิจัยที่ 3

ปัญหาการนำวิจัยที่ 3 : ประชาคมบางอำเภอมักเกิดโกลการสื่อสารในการจัดการอย่างไร

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย